

Kosovo u Berlinskom procesu: Rešavanje neizvesnosti i iskorišćavanje mogućnosti

Sokol Zeneli
Gresa Smolica
Arbenitë Morina

Decembar 2023

Objavilo: Friedrich Ebert Stiftung Kosovo, Rr. Pashko Vasa
23, 10000 Prishtina, Republika e Kosoves

Odgovorana osoba: Dr. Peter Hurrelbrink

Autori: Sokol Zeneli, Gresa Smolica, Arbenitë Morina

Koordinator projekta: Jeta Loshaj

Datum: Decembar 2023

Dizajn: Milky Way Creative

*Stavovi izraženi u ovoj publikaciji nisu nužno
one Friedrich-Ebert-Stiftung.*

Glavni nalazi:

Zajedničko Regionalno Tržište

- Zajedničko regionalno tržište (ZRT) ostaje važan instrument za zapadni Balkan i posebno Kosovo. Uspešna implementacija ZRT-a unapređuje zapošljavanje i regionalnu saradnju i može podstaći ekonomski razvoj regiona, a istovremeno približava region EU.
- CEFTA i dalje predstavlja problematičan aspekt implementacije ZRT-a. Pitanje predstavljanja Kosova ostaje diskusija bez rešenja koje predstavlja prepreku napretku ZRT-a. Rešavanje ovih sporova oko predstavljanja je ključno za lakšu implementaciju ZRT-a i regionalnu saradnju..
- Neslaganja u ratifikaciji CRM sporazuma među zemljama Zapadnog Balkana stvaraju disparitete u regionalnom napretku, ometajući jedinstvene rezultate. Da bi se ovo ispravilo, zajednički naponi bi trebalo da se fokusiraju na ubrzanje ratifikacije u svim državama članicama.

Zelena Agenda

- Nekoliko prepreka dovodi u pitanje implementaciju Zelene agende za Zapadni Balkan, posebno na Kosovu, među njima: projektno razmišljanje i odsustvo strateškog planiranja, ograničeno razumevanje koncepta u vezi sa klimatskim promenama i životnom sredinom, kao i nedostatak međusobnog sektorski pristup u sprovođenju Agende.
- U narednom periodu, odgovarajuće institucije treba da se fokusiraju na: česta praćenja unutar sektora kako bi bili u toku sa najnovijim dešavanjima u oblasti, uključivanje više zainteresovanih strana sa većim naglaskom na uključivanje lokalnih samouprava, posebno u podizanju svesti o zelenom Teme dnevnog reda, davanje prioriteta sektorskim investicijama u ljudske resurse i prikupljanje podataka, i ulaganje u razmenu ekspertize i zajednički rad sa iskusnim zemljama u implementaciji zelenih projekata.

Agenda Povezivanja

- Kosovo se suočava sa izazovima u implementaciji ključnih projekata povezivanja, posebno u održivom transportu. Kašnjenja u projektima kao što su Peace Highvai i Railvai Route 10 utiču na trgovinu, ekonomski razvoj i regionalnu povezanost. Zemlja mora da se pozabavi pitanjima kao što su institucionalni kapacitet, zrelost projekta i nedostaci u finansiranju kako bi se ubrzala implementacija projekta.
- Uprkos suočavanju sa političkim tenzijama i isključenosti iz određenih programa EU, Kosovo je ostvarilo značajan napredak u digitalnom povezivanju. Tekuće inicijative, uključujući projekte koje podržava EU, imaju za cilj poboljšanje digitalnog upravljanja, doprinoseći poboljšanim digitalnim uslugama i interoperabilnosti, što predstavlja pozitivne korake u ovoj oblasti.
- Novi plan rasta za zapadni Balkan nudi ekonomsku podršku, zavisno od uspešnog sprovođenja reformske agende. Za Kosovo, ovo predstavlja priliku, naglašavajući pristup zasnovan na zaslugama za integraciju u EU i prilagođene aranžmane za pristup jedinstvenom tržištu.

Tabela sadržaja

Skraćenice	6
Lista slika	7
Uvod	9
Lista sektorskih podataka o Berlinskom procesu	10
Šta znači Berlinski proces za Kosovo?	11
Zajedničko regionalno tržište (ZRT)	11
Agenda povezivanja	14
Zelena agenda	22
Zaključci	27

Skraćenice

DP	Dodatni protokol
BxB	Biznis-sa-Biznisom
BiH	Bosna i Hercegovina
BP	Berlinski proces
AP	Agenda povezivanja
CEFTA	Sporazum Centralne Evrope o slobodnoj trgovini
ZRT	Zajedničko regionalno tržište
OCD	Organizacije civilnog društva
EBOR	Evropska banka za obnovu i razvoj
EK	Evropska komisija
EBI	Evropska banka za investicije
EIP	Ekonomsko-investicioni plan
AESP	Akcionni ekološki i socijalni plan
EZ	Evropska zajednica
ZAZB	Zelena agenda Zapadnog Balkana
BDP	Brutto domaća proizvodnja
PR	Plan rasta
IKT	Informativna i komunikaciona tehnologija
MFI	Međunarodne finansijske institucije
INFRAKOS	Železnička infrastruktura Kosova
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć
IPPRZ	Instrument za pretpristupnu pomoć za ruralni razvoj
KAID	Kosovska agencija za informaciono društvo
KfW	Nemačka banka za razvoj
KPDE	Kosovski projekat digitalne ekonomije
POZ	Plan obezbeđenja zemljišta
MI	Ministarstvo infrastrukture
ZČ	Zemlje članice EU-a
ARR	Agenda regulatorne reforme
SRS	Savet za regionalnu saradnju
REZ	Regionalna ekonomska zona
RKSM	Regionalna kancelarija za saradnju mladih
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
ŠDSEP	Švajcarski državni sekretarijat za ekonomska pitanja
JEPZ	Jedinstvena evropska platna zona
MSP	Mala i srednja preduzeća
TETM	Transevropska transportna mreža

UNMIK	Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
ZB	Zapadni Balkan
FZP	Fond Zapadnog Balkana
IOZB	Investicioni okvir za Zapadni Balkan

Lista slika

Slika 1	EU podrška razvoju transportnog i energetskeg sektora na Zapadnom Balkanu
Slika 2	Odobreni grantovi IOZB za korisnike
Slika 3	Odobreni grantovi IOZB za podsektor
Slika 4	Odobreni grantovi IOZB za korisnike
Slika 5	Odobreni grantovi IOZB za podsektor
Slika 6	Železnički pravac 10
Slika 7	Izvoz usluga je nastavio da raste, vođen putovanjima, ali i IKT-om i poslovnim uslugama
Slika 8	Međunarodna trgovina robom sa EU-om
Slika 9	Broj glavnih projekata odobrenih prema EIP-u 2020 -2023

Uvod

Geopolitičke i bezbednosne neizvesnosti sa kojima se svet suočava od 2020. godine još jednom su pokazale da članstvo u uniji ili savezu znači da isti štite zemlje od uticaja ove dinamike. Više od 20 godina regija Zapadnog Balkana¹ (ZB) prati put ka integraciji u Evropsku uniju (EU), međutim, progres još nije napredovao do sledećeg nivoa pregovora ili otvaranja svih poglavlja o članstvu. Nastavak stagnacije proširenja EU zahtevao je intervenciju, koja se materijalizovala Berlinskim procesom (BP) – koji je 2014. pokrenula nemačka kancelarka Angela Merkel. BP je otvorio važne mogućnosti za zemlje BP da se razviju i približe integraciji u EU. Trenutno, BP služi kao važna regionalna platforma, koja podstiče saradnju i ima za cilj održivi razvoj regiona.

Pošto je prošlo deset godina od svog rada, BP je uspeo da sprovede važne inicijative kao što su Regionalna ekonomska zona (REZ), Zajedničko regionalno tržište (ZRT) i Agenda povezivanja (AP) – koje sve skupa igraju važnu ulogu u ekonomski razvoj regije.

U dubljoj analizi, BP je kritikovan zbog nedostatka institucionalnog okvira ili mehanizma koji prati njegovu implementaciju. Iako se proces pokazao uspešnim u smislu ekonomskog aktiviranja regiona, nažalost nije uspeo da se bavi bilateralnim pitanjima i pitanjima pomirenja u regiji – posebno u slučaju Kosova i Srbije. Iako to nije glavni cilj, ovakva pitanja ometaju implementaciju drugih inicijativa kreiranih u okviru BP. Što se tiče bilateralnih pitanja², potpisano je mnogo zajedničkih izjava, ali nisu dale konkretne rezultate i između ostalih zemalja u regionu frustracije se nastavljaju, i to s pravom. Nažalost, ni BP, ni EU, ni same zemlje BP koje se susreću sa bilateralnim pitanjima nemaju jasan pristup kako da ih reše. Iskustvo zemalja Centralne i Istočne Evrope, koje su nakon ulaska u EU ostavile iza sebe svoja bilateralna pitanja i razvile međusobnu saradnju, daje nadu.³

Problemi sa institucionalnom memorijom uticali su i na BP. U nedostatku odgovarajućih institucionalnih tela, inicijative

za praćenje i izveštavanje u okviru BP koordiniraju različite organizacije, svaka sa posebnim ciljevima i ciljevima. Sa različitim razvojem tokom godina, koji se širi u različitim institucijama, postaje sve teže razumeti njihovu ulogu i da se prati i hronološki meri kako BP ispunjava svoju misiju.

Postoje dva glavna pitanja koja ometaju evaluaciju Berlinskog procesa; ograničeno priznavanje državnosti Kosova, posebno među državama članicama (ZČ), i suspenzija procesa proširenja kada je region u pitanju. Zbog ovog drugog, vidimo pristup zasnovan na projektima, aktivizaciji različitih mehanizama koji pokazuju da se pažnja posvećuje regionu, ali ne i procesu proširenja. Ekonomski i investicioni plan (EIP) i nedavno Plan rasta (PR), konkretno pokazuju ovaj pristup. EIP još nije u potpunosti implementiran i PR se razvija sa istim ciljevima, ali predstavljen u drugačijem obliku. regionalnim inicijativama. Regionalni sporazumi priznaju Kosovo kao ravnopravnu stranu u njihovim diskusijama i implementaciji. Dok su koristi od finansijskih paketa zatim pretočene u infrastrukturne projekte, poboljšanje škola, digitalnih sistema i imidža Kosova na međunarodnom nivou. Nažalost, zbog političkih dinamika koja su okruživala Kosovo u ovim procesima, BP je uglavnom bio povezan sa dinamikom koja se odnosi na susednu državu, Srbiju.

Kroz ovaj rad želimo da pokažemo da je BP više od toga, fokusirajući se na sporazume koje je Kosovo sklopilo i koji zahtevaju kritičku procenu u smislu koristi i odgovornosti koje iz njih proizilaze. Zbog njihovog značaja za Kosovo, ovaj dokument pruža detaljan pogled na tri glavna sektora: Zajedničko regionalno tržište (ZRT), Agendu povezivanja (AP) i Zelenu agendu Zapadnog Balkana ZAZB, sve iz perspektive Kosova. Pored njihovog zakonskog okvira, ovaj rad predstavlja faze implementacije svih komponenti u okviru svakog sektora, šta nije teklo kako treba, šta se očekuje u narednom periodu i kako država može bolje da mobilize svoje resurse kako bi maksimizirala koristi koje ove inicijative donose.

¹ Dalje, u ovom radu nazivamo Zapadni Balkan kao geografsku oblast koju čine ove zemlje: Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Severna Makedonija i Srbija.

² Deklaracija o regionalnoj saradnji i rešavanju bilateralnih pitanja (2015) i Deklaracija o regionalnoj saradnji i dobrosusedskim odnosima, o nestalim licima i ratnim zločinima (2018)

³ Fondacija Bertelsmann i VIIV, (2022) „Dug put: lekcije iz EU-CEE za unapređenje integracije i razvoja na Zapadnom Balkanu“, dostupno na: <https://bit.ly/3SOVLJP>

Lista sektorskih podataka o Berlinskom procesu⁴

Ključna dostignuća u odnosu na ZRT, AP i ZAZB

2015 - Vjenë

- Stvara se Forum investicije Komore BB6 (WB6 CIF).
- Odobrenje 4 investiciona projekta energetike i 6 investicionih projekata u oblasti transporta

2016 - Paris

- Odobrenje 3 investiciona projekta u saobraćaju
- Zeleni fond za razvoj: Odobrenje hidroenergetskih i drugih šema obnovljivih izvora energije za BP
- Odobrenje Regionalnog programa energetske efikasnosti (RPEE) za BP Plus

2017 - Trst

- Odobrenje 1 investicionog projekta energetike i 6 investicionih projekata u oblasti transporta

2018 - London

- Odobrenje Digitalne agende - izdvajanje 30 miliona € za uspostavljanje širokopojasnog povezivanja u BP
- Odobrenje 9 saobraćajnih veza i 2 projekta tehničke pomoći
- Deklaracija o regionalnoj saradnji i dobrosusedskim odnosima, o nestalim licima i ratnim zločinima

2019 - Poznań

- Potpisivanje regionalnog sporazuma o romingu
- Odobrenje 6 saobraćajnih projekata i 2 energetska projekta
- Instrument garancije iz Investicionog okvira za Zapadni Balkan (IOZB) za promovisanje ulaganja u održivi razvoj i regionalnu integraciju
- Usvajanje Zajedničke deklaracije o „Tranziciji čiste energije na Zapadnom Balkanu“

2020 - Sofija

- Odobrenje 6 novih projekata povezivanja
- Potpisivanje Deklaracije o zajedničkom tržištu
- Potpisivanje Deklaracije o Zelenoj agendi

2021 - Berlin (online)⁵

- Početak implementacije regionalnog sporazuma o romingu
- Inicijativa za regione uglja u tranziciji na Zapadnom Balkanu

2022 - Berlin⁶

- Sporazum o priznavanju visokoškolskih kvalifikacija na Zapadnom Balkanu
- Sporazum o priznavanju stručnih kvalifikacija doktora medicine, stomatologa i arhitekta
- Sporazum o slobodi kretanja sa ličnom kartom na Zapadnom Balkanu
- Usvajanje Zajedničke deklaracije o energetskej bezbednosti i zelenoj tranziciji na Zapadnom Balkanu

2023 - Tirana⁷

- Ugovor o priznavanju stručnih kvalifikacija medicinskih sestara, veterinarskih hirurga, farmaceuta i babica
- Obaveštenje o Planu rasta 2024 - 2027 Evropske komisije za Zapadni Balkan
- Stupanje na snagu sniženih tarifa za roming između EU i ZB

⁴ Berlinski proces „Dostignuća i budućnost Berlinskog procesa“ (2018 – 2020), dostupno na: <https://rb.gy/1nzvrd>

⁵ Zaključci predsedavajućeg BP 2021, dostupni na: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/bp-chairs-conclusions-2021_1689690577.pdf

⁶ Zaključci predsedavajućeg BP 2022, dostupni na: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-conclusions-wb-summit-2022_1686662486.pdf

⁷ Zaključci predsedavajućeg BP 2023, dostupni na: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-conclusions-berlin-process-summit-2023_1697629712.pdf

Šta znači Berlinski proces za Kosovo?

Zajedničko regionalno tržište (ZRT)

Šta je ZRT i gde smešta Kosovo?

ZRT ostaje jedna od najvažnijih i najvećih inicijativa koja je proizašla iz PB. Osnovni cilj ove inicijative je jačanje ekonomske saradnje unutar BP, u skladu sa propisima i standardima EU, i približavanje regiona EU i njenom jedinstvenom tržištu.⁸ ZRT potpisan je na Samitu u Sofiji 2020. godine, a sprovodi ga svaka nacionalna vlada u BP, dok je njegova koordinacija u nadležnosti Sekretarijata Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA), Savet za regionalnu saradnju (SRS) i Forum investicione komore u BP⁹. U okviru ZRT-a, koordinaciono telo je izradilo Akcioni plan 2021-2024, koji su odobrile zemlje BP. ZRT funkcioniše na četiri glavna stuba.¹⁰

1. Regionalna trgovinska zona	2. Regionalna investiciona zona
3. Regionalna digitalna zona	4. Regionalna industrijska i inovativna zona

Ukratko, ZRT nastoji da stvara više mogućnosti za zapošljavanje, olakša putovanja, studiranje, rad i poslovne aktivnosti u regionu, stvara integrisano tržište koje uključuje 18 miliona ljudi, čime se poboljšava konkurentnost sa i unutar EU i potencijalno povećava regionalni BDP do 6-7%.¹¹

Kao što se može videti u listu podataka, tokom godina postignuti su mnogi suštinski sporazumi u okviru ZRT-a. Ovi sporazumi se bave slobodom kretanja ljudi širom regiona samo sa ličnim kartama, priznavanjem visokoškolskih kvalifikacija i priznavanjem stručnih kvalifikacija zdravstvenih radnika i arhitekata¹². Kosovo je uspešno ratifikovalo

sve ove sporazume i trenutno je u procesu njihove primene. Pored toga, ZRT je takođe doprineo smanjenju vremena čekanja na graničnim prelazima/carinskim punktovima širenjem zelenih traka i poboljšanjem procedura kroz sistematsku elektronsku razmenu podataka. ZRT takođe ima za cilj smanjenje trgovinskih troškova i birokratskih barijera kroz programe međusobnog priznavanja, zajedno sa olakšavanjem e-trgovine obezbeđivanjem pristupa tržištu širom regiona¹³.

ZRT uglavnom karakterišu izazovi u implementaciji, prvenstveno zbog bilateralnih pitanja. Prema Izveštaju Evropske komisije (EK) o Kosovu za 2023. godinu, Kosovo je ostvarilo minimalan napredak u okviru ZRT, posebno u oblasti trgovine robom i uslugama koja je usko povezana sa CEFTA-om.¹⁴ Ovi izazovi proizilaze iz problema zastupljenosti Kosova u CEFTA-i i implementacije ZRT sporazuma od strane zemalja BP. Štaviše, prava korist zemalja BP kao celine unutar ZRT-a ostaje nejasna. Generalno, rezultati regionalne ekonomske integracije među državama BP ostali su niski.¹⁵ Međuregionalna trgovina je minimalna, na drugom mestu posle nivoa trgovine između BP i EU – unutar regionalna trgovina BP čini jednu petinu ukupnog izvoza i jednu desetinu ukupnog uvoza.¹⁶ Štaviše, postoji konsenzus javnosti da je, pored bilateralnih sporova, kao i nedostatka posvećenosti i političke volje, saradnja retko išla dalje od deklarativnih akcija, čime se ometa puna implementacija ZRT.¹⁷

⁸ Deklaracija lidera Zapadnog Balkana o zajedničkom regionalnom tržištu, dostupna na: <https://t.ly/-qLOh>

⁹ Zajedničko regionalno tržište „Akcioni plan 2021-2024“, dostupno na: <https://t.ly/EvqPQ>

¹⁰ Isto

¹¹ Podaci za Regionalnu kancelariju za saradnju (RKS), Zajedničko regionalno tržište (ZRT), dostupno na: <https://t.ly/kPUXl>

¹² Savet za regionalnu saradnju (SRS), Podaci o (i) Sporazumu o slobodnom kretanju ličnom kartom (ii) Sporazum o visokoškolskim kvalifikacijama, (iii) Ugovor za profesionalne doktore medicine, stomatologe i arhitekate, dostupan na: <https://t.ly/LxTV9>

¹³ Godišnji izveštaj o zajedničkom regionalnom tržištu 2022, dostupan na: <https://t.ly/s6D9B>

¹⁴ Izveštaj Evropske komisije o Kosovu 2023, dostupan na: <http://bit.ly/3R0TeCL>

¹⁵ Baća et al (2023) Kroz lavirint regionalne saradnje: Razumevanje regionalne integracije na Zapadnom Balkanu, dostupno na: <https://bit.ly/3T58A2S>

¹⁶ Bushati, D. et al (2023), „Berlinski proces u novom evropskom bezbednosnom okruženju“, Friedrich-Ebert Stiftung, dostupno na: <https://bit.ly/46ET5BM>

¹⁷ Isto, 15

Tokom samita Berlinskog procesa 2023. godine, zemlje BP su ponovile značaj ZRT-a za region, ističući njegov značaj u otvaranju puta ekonomskom razvoju i integraciji u EU. U okviru toga, zemlje BP su potpisale i usvojile dodatne sporazume čiji je cilj olakšanje mobilnosti i povećanje digitalne povezanosti u regionu.¹⁸ Kao što je navedeno u listu podataka, neki od glavnih ishoda Berlinskog procesa 2023 u vezi sa ZRT su: (i) sporazum o priznavanju profesionalnih kvalifikacija medicinskih sestara, veterinarskih hirurga, farmaceuta i babica (ii) usvajanje Zajedničku deklaraciju o jedinstvenom evropskom području plaćanja (ESPA) i (iii) usvajanje Zajedničke deklaracije šest zemalja zapadnog Balkana, Svetske banke, zemalja jugoistočne Evrope Ugovora o transportnoj zajednici i CEFTA o olakšavanju Trgovine i transporta.

Prerano je zaključiti kako stvari stoje sa novim sporazumima dva meseca nakon samita BP u Tirani. Međutim, kao i u prethodnim sporazumima, Kosovo mora da nastavi sa ratifikacijom i početkom primene novih sporazuma postignutih tokom ovog samita. Među svim sporazumima koji se bave slobodom kretanja ljudi, JEPZ ostaje od ključnog značaja za regionalnu saradnju, čineći ga ključnim prioritetom za Kosovo, s obzirom na vrednost doznaka koje Kosovo dobija od svoje dijaspore.

Glavni izazovi sa kojima se suočava ZRT

1. Zastupanje Kosova u CEFTA-e

Një çështje mjaft e vjetër që prek tregtinë rajonale, e cila Relativneno staro pitanje koje utiče na regionalnu trgovinu, koje je nasleđeno i trenutno utiče na primenu ZRT-a, tiče se uloge CEFTA-e¹⁹ u ovom procesu²⁰. Platforma koja je prvobitno bila zamišljena za jačanje ekonomske saradnje pretvorila se u političko bojno polje koje ne odražava nove geopolitičke realnosti u regionu. Kosovo je prvi put pristupilo CEFTA-i 2006. godine pod predstavništvom Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK). Nakon nezavisnosti Kosova, uprkos postojanju vlade i legitimno izabраних predstavnika, nastavila se ista praksa²¹. Napori da se ovo pitanje reši kroz Sporazum o regionalnom predstavljanju i saradnji između Kosova i Srbije iz 2012. u okviru dijaloga koji vodi EU.²² Ovaj sporazum je stvorio osnovu za

uključivanje i predstavljanje Kosova u regionalnim organizacijama i forumima. Konkretnije rečeno, sporazum je, između ostalog, dao Kosovu pravo da bude predstavljeno pod svojim zvaničnim imenom na svim regionalnim sastancima. Sve je to zavisilo od dodavanja zvezdice (*) iza imena Kosovo.²³ Međutim, čak i danas CEFTA ostaje jedini regionalni/međunarodni sporazum gde Kosovo još uvek predstavlja UNMIK.

CEFTA nije ispunila svoju misiju, a samim tim ni ZRT. Odbijanje Kosova da ga predstavlja UNMIK u okviru CEFTA-e je (i) odložilo ratifikaciju dva ključna protokola za sprovođenje Akcionog plana za ZRT 2021-2024: Dodatni protokol 5 (DP5) za olakšavanje trgovine, DP6 za liberalizaciju i olakšavanje trgovine uslugama; i (ii) više puta ometao pregovore za DP7 o mehanizmu za rešavanje sporova.²⁴ Premijer, Aljbin Kurti, bio je veoma kritičan prema CEFTA-ei. U svom govoru na Samitu u Tirani 2021. godine, on je istakao nejednak tretman Kosova i potrebu za poboljšanjima.²⁵ Podstaknut nezadovoljstvom CEFTA-om, predlog novog sporazuma kojim bi Kosovo bilo potpuno zastupljeno među zemljama BP pojavio se u više navrata, ali se nikada nije materijalizovao. Takođe, premijer je istakao važnost stvaranja Sporazuma o slobodnoj trgovini Jugoistočne Evrope (SEFTA), koji bi bio po uzoru na EFTA-EEA.²⁶ Ovo je važan predlog za Kosovo jer bi rešio pitanja predstavljanja, ali i približio region EU. Međutim, važno je napomenuti da takvi predlozi zahtevaju temeljne pregovore i konsenzus među relevantnim zainteresovanim stranama pre nego što budu javno predstavljeni. Konkretno, ne bi trebalo da se uvode bez pune konsultacije sa drugim zemljama BP i njihove spremnosti da se uključe u nove regionalne pregovore. Do sada nije bilo takvih javnih pregovora ili konsenzusa. Nezadovoljstvo procesom dolazi iz EU. Situacija na Kosovu se doživljava kao bilateralno pitanje koje se ne može rešiti.²⁷ Kosovo se trenutno izdvaja kao zemlja koja koči primenu ZRT-a koji se odnosi na trgovinu, zbog odluka u okviru CEFTA-e²⁸. Međutim, EU bi trebalo da razmotri pitanje učešća Kosova u CEFTA-i i kako će to uticati na ceo region i njihovu integraciju. Dok EU ostaje posvećena rešavanju bilateralnih pitanja, stav „odabira“ šta rešavati, a šta ne rešavati nije ozbiljan pristup. Prema zakonodavnom programu Kancelarije premijera Kosova, DP5 i DP6 CEFTA-e predviđeno je za glasanje u Skupštini 20.

¹⁸ Isto, 7

¹⁹ Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini (CEFTA) ima za cilj povećanje trgovine robom i uslugama, nastoji da eliminiše trgovinske barijere između Strana i privuče investicije u region putem pravednih, stabilnih i predvidljivih trgovinskih pravila. Sporazum ima za cilj da uskladi regulatorni okvir svojih Strana sa standardima EU i međunarodnim standardima. Takođe pokriva pitanja kao što su zaštita prava intelektualne svojine, pravila konkurencije i državna pomoć. Za više vidi: <https://cefta.int/about/>

²⁰ Isto, 14

²¹ Sporazum CEFTA-e, Preambula, dostupno na: <https://bit.ly/47D9Gac>

²² Sporazum o regionalnom predstavljanju i saradnji, dostupan na: <https://bit.ly/410dksc>

²³ Po aty - Ylli lexon: " *Ky përcaktim është pa paragjykim ndaj qëndrimeve mbi statusin dhe është në përputhje me Rezolutën 1244 të KS dhe Opinioni e GJND-së për shpalljen e pavarësisë së Kosovës".

²⁴ Isto, 14

²⁵ Govor premijera Kurti na Samitu u Tirani, „Kosovo ne može da se angažuje u inicijativama koje imaju za cilj uskraćivanje svog državljanstva, angažovaćemo se samo kao ravnopravni“, Kabinet premijera Kosova, 10. juna 2021, dostupno na: <https://bit.ly/410JLH4>

²⁶ Sporazum o ZEE garantuje jednaka prava i obaveze na unutrašnjem tržištu za pojedince i ekonomske operatere u ZEE. Predviđeno je uključivanje zakonodavstva EU koje pokriva četiri slobode – slobodno kretanje roba, usluga, osoba i kapitala – u svih 30 država ZEE. Za više pogledajte: <https://bit.ly/3N6B9cg>

²⁷ Re-ACT Lab, 2023, Intervju sa g.Kowalski, Savetnik za zapadni Balkan u DG NEAR.

²⁸ Re-ACT Lab, 2023, Intervju sa g.Deda, stručnjak za razvoj ljudskog kapitala u RCC-u

decembra 2023. godine.²⁹ Međutim, nije jasno da li će protokoli biti ratifikovani ili ne. Razlog što ove protokole do sada nije ratifikovala Skupština je problem njihovog porekla. Ovi protokoli su uspostavljeni u okviru UNMIK-a – međunarodnog subjekta, čije nadležnosti pod ovim uslovima nisu priznate Ustavom i Skupštinom Kosova. Za Vladu Kosova je jasno da „nema odlučivanja sa Unmikom i da se to mora promeniti”.³⁰

Štaviše, Vlada Kosova tvrdi da zastoj u CEFTA-i proizilazi uglavnom iz stava Srbije prema predstavljanju Kosova i zadržavanja neprincipijelnog stava po ovom pitanju. Ovaj stav nije prisutan u drugim regionalnim organizacijama, čime se dodatno blokira proces i deluje protivno sporazumu između dve zemlje iz 2012. godine³¹. U sadašnjim okolnostima, „okrivljavanje” pristupa EU prema Kosovu ne daje pozitivne rezultate, već naprotiv dodatno ometa svako moguće rešenje koje uključuje obe zemlje.

Direktno rešenje je teško, ako ne i nemoguće. Amandman na ugovor o predstavljanju Kosova predstavlja moguće rešenje, sve dok je Kosovo u potpunosti posvećeno ovom procesu. Kosovo mora da obezbedi da ratifikuje DP i da koristi diplomatske kanale da reši pitanje predstavljanja. Obzirom da je ugovor, svaka modifikacija CEFTA-e zahteva izmene i dopune samog ugovora; tako da postoje jasna pravila koja treba poštovati. S obzirom na to da se svaka izmena ugovora zasniva na konsenzusu država koje su potpisnice sporazuma³², Kosovo treba da se osloni na svoje diplomatske kapacitete da pokrene proces amandmana fokusirajući se na tri fronta istovremeno: prvo, da pregovara i obezbedi podršku međunarodnih i regionalnih saveznika; drugo, da iskoristiti dijalog za normalizaciju odnosa sa Srbijom i iskoristiti prostor za pregovore sa Srbijom o neblokiranju predloženog amandmana – posebno u okolnostima Ohridskog sporazuma iz 2023. godine, gde zemlje moraju na neki način da se ophode jedna prema drugoj jednako, i-treće, da se pojačaju pregovori sa UNMIK-om u cilju potpunog povlačenja iz sporazuma.

SEFTA, s druge strane, iako i dalje ostaje apstraktna ideja, odražava napore Kosova u rešavanju ove situacije. Kosovo mora preduzeti konkretne korake kako bi osiguralo da njihov predlog stigne do svih zemalja u regionu. To što više zemalja podržava ove ideje povećava kredibilitet inicijative prema ostalim međunarodnim akterima. Iznenadujuće je da do sada nije bilo reakcije EU, uprkos jasnom nastojanju Kosova da reši ovaj regionalni čorsokak i krene napred sa procesom. Čak i sa ovom opcijom, veći naglasak treba staviti na diplomatiju i održive pregovore, kako bi imali više zemalja podrške koje mogu pomoći da se ova ideja unapre-

di. Međutim, potrebne su konkretnije studije kako bi se procenio uticaj takvog sporazuma u regionu i njegove ekonomske koristi. Što je još važnije, komparativna studija između SEFTA-e i CEFTA-e baca više svetla na ono što bi novi sporazum doneo na sto.

2. Asimetrično sprovođenje sporazuma

U poređenju sa primećenim pitanjima u CEFTA protokolima, ZRT sporazumi o slobodnom kretanju ljudi koje koordiniše Savet za regionalnu saradnju (SRS) su efikasniji u pogledu procesa pregovora, ratifikacije i implementacije. Međutim, i dalje postoje izazovi, uglavnom vezani za kašnjenja u procesu ratifikacije i implementacije. Do sada su četiri od šest zemalja ratifikovale sve sporazume³³ Bosna i Hercegovina (BiH) je ratifikovala dva od tri sporazuma, dok se očekuje da će Crna Gora ratifikovati sva tri sporazuma.³⁴ Radi o tome da, dok neke zemlje zaostaju u ratifikaciji, počela je primena sporazuma među onima koje su ih već ratifikovale, što daje asimetrične rezultate i efekte u regionu i dovodi u pitanje mnoge ocene o primeni sporazuma o ZRT-u. Uprkos ovim izazovima, napredak u primeni ovih sporazuma se nastavlja.

Konkretno, sporazumom o priznavanju visokoškolskih kvalifikacija uspostavljena je Zajednička komisija koja će nadgledati njegovu implementaciju, a njen prvi sastanak je zakazan za novembar 2023.³⁵ Slično, za sporazum o priznavanju profesionalnih kvalifikacija, zemlje BP su usaglasile pravilnik o radu za zajedničku radnu grupu CEFTA-e i SRS-a, zadužene za nadzor nad sprovođenjem sporazuma. U sporazumu o slobodnom kretanju ličnim kartama formirana je zajednička komisija i proces je nastavljen u skladu sa ratifikovanim sporazumom³⁶ Ovaj sporazum je posebno koristan za Kosovo kada je u pitanju problem slobodnog kretanja sa Bosnom i Hercegovinom. Međutim, odbijanje vlade BiH da ratifikuje ovaj sporazum³⁷ ograničava postupke Kosova, ostavljajući tako diplomatsko lobiranje kao glavno sredstvo za podsticanje ratifikacije od strane BiH.

Dok je pitanje kašnjenja i neusaglašenosti zemalja BP u pogledu implementacije prepoznato kao opšti izazov za ZRT, vredi naglasiti da je Kosovo pokazalo proaktivan stav u procesu ratifikacije i implementacije, odmah je imenovalo relevantno osoblje za Zajedničke komisije, ovlašćene za sprovođenje ovih sporazuma. U okviru nedavnih sporazuma iz PB 2023, Vlada Kosova mora održati isti tempo u ratifikaciji i primeni novih sporazuma, promovišći tako regionalnu saradnju. Međutim, iako su ovi sporazumi od velikog značaja, ceo region mora da vodi računa o demografskim problemima sa kojima se suočavamo.

²⁹ Zakonodavni program kabineta Premijera za 2023. godinu dostupan na: <https://bit.ly/46DLDH3>

³⁰ Re-Act LAB, 2023, Intervju sa Jetonom Zulfajem - političkim savetnikom Premijera Kosova

³¹ Isto

³² Isto, 21 - Art. 41 (2).

³³ Albanija, Kosovo, Severna Makedonija i Srbija su ratifikovale sve sporazume.

³⁴ Isto, 28

³⁵ Isto, 28

³⁶ Isto, 28

³⁷ Azem Kurtić, „Lider bosanskih Srba blokira regionalna putovanja kosovskom ličnom kartom”, Balkan insaj, dostupan na <https://bit.ly/3RkORE1>. Poslednji pristup 28. novembra 2023.

Trenutno je region podložan odlivu mozgova i značajnom odlasku mladih stručnjaka iz regiona³⁸. Uprkos činjenici da su sporazumi o slobodnom kretanju ljudi potpisani i da se sprovede, mladi u regionu su više zainteresovani za život van regiona nego unutar njega.³⁹ Ako se strateški pristup ne primeni na ovo pitanje, postojanje ovih sporazuma gubi vrednost koju nose; posebno u vezi sa gore pomenutim pitanjem asimetrične implementacije. Fenomen odliva mozgova pogoršavaju bilateralni sporazumi između država članica EU i zemalja BP o dovođenju mladih stručnjaka na njihovo tržište. Lider u ovom procesu je Nemačka, koja u tom pogledu ima bilateralne sporazume i sa Kosovom i sa Bosnom i Hercegovinom.⁴⁰ U ovoj perspektivi, čini se da Nemačka „ubira plodove“ svog ulaganja u stručne škole u regionu, koje su prvobitno predstavljane kao pomoć za razvoj država na Balkanu. Međutim, postoje neki problemi sa ovim pristupom. Dok se zemlje članice EU suočavaju sa svojim izazovom nedostatka radne snage dovođenjem radnika iz BP-a, region gubi ključne ljudske resurse sa potencijalom za regionalni rast i razvoj. Pošto je proširenje EU na čekanju za BP i nema pravih mogućnosti kod kuće, mladi su primorani da napuste region u potrazi za boljom ekonomskom situacijom.

3. Centralnoevropski sporazumi za šest zemalja Jugoistočne Evrope i jednu državu Istočne Evrope

Članstvo Moldavije u CEFTA je još jedan paradoks koji EU i zemlje BP ne uspeavaju da reše. Učešće Moldavije u sporazumu možda ne izgleda važno, ali kada se pogleda proces donošenja odluka u okviru CEFTA-e, pitanje dobije na značaju. Dok se novi sporazumi o BP sklapaju između šest zemalja BP, njihova implementacija i praćenje u okviru CEFTA-e omogućava Moldaviji da kaže svoje mišljenje u Zajedničkim komitetima o sporazumima koji na nju ni na koji način ne utiču.⁴¹ Ovo je paradoks koji pogađa ne samo Kosovo, već i region u celini; davanje ovlašćenja za donošenje odluka zemlji koja nije BP u vezi sa regionalnim aranžmanima BP narušava ravnotežu između onoga što se očekuje od zemalja BP u ovom procesu.

Agenda povezivanja

Šta je Agenda povezivanja i gde ona postavlja Kosovo?

Od osnivanja BP-a, povezanost je cenjena kao ključni faktor koji ubrzava ekonomski rast i otvaranje novih radnih mesta u regionu. Devet godina kasnije, i sa ratom koji je u toku na našem kontinentu, povezanost, transport, trgovina, energija i digitalna povezanost između BP-EU ponovo su visoko na listi prioriteta za zainteresovane strane BP-a.⁴² Ističući šta povezanost znači u praktičnom smislu za region i građane, ovaj deo će se fokusirati na održivi transport, trgovinu i digitalnu povezanost.

EU je 2015. uvela Agendu povezivanja (AP), kao plan za povećanje investicija i poboljšanja u transportu i infrastrukturi u regionu. Ovo bi stvorilo bolju vezu unutar regiona, kao i sa Evropom, uglavnom širenjem glavnih transevropskih energetske i transportnih mreža u regionu.⁴³ Istorijski gledano, uprkos velikim investicijama EU u regionu, kada je reč o projektima u transportu i održivoj energiji, Kosovo je imalo najmanje koristi.⁴⁴

Slično, u okviru EIP-a, do sada odobreni vodeći projekti predviđaju investicije u vrednosti od 4,7 milijardi evra u 19. projekata održivog transporta, od kojih Kosovo trenutno ima samo dva projekta.⁴⁵

³⁸ Icoski M. (2022), „Ka novoj paradigmi odliva mozgova mladih sa Zapadnog Balkana“, Nemački fond Marshall dostupno na: <https://bit.ly/46ETxzY>

³⁹ Friedrich-Ebert Stiftung, Studija o mladima jugoistočne Evrope 2018/2019, dostupno na: <https://bit.ly/47SXq5i>

⁴⁰ Isto, 38

⁴¹ Isto, 30

⁴² Isto, 7

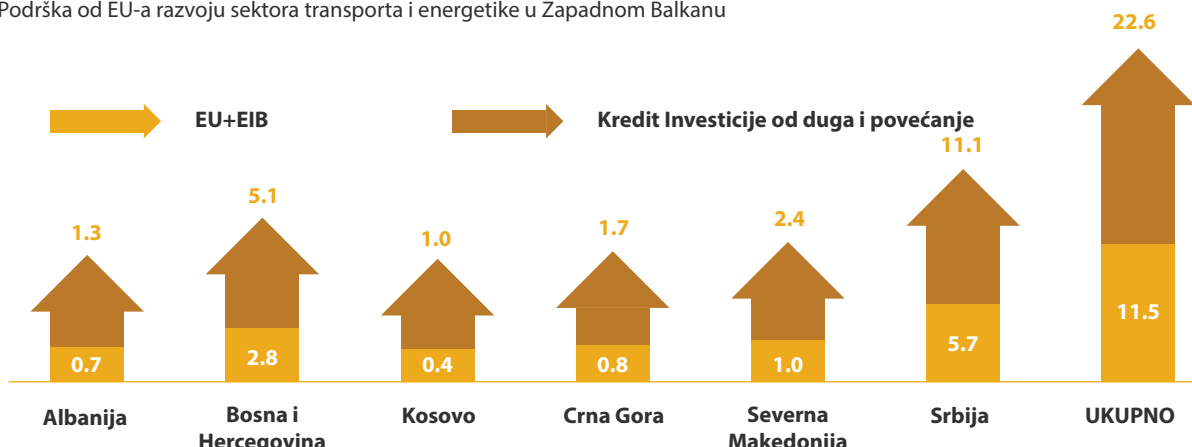
⁴³ Evropska unija, 2020., Program povezivanja za Zapadni Balkan (brošura), dostupno na: <https://bit.ly/3uGxKdW>

⁴⁴ Isto

⁴⁵ Lista podataka EU i Kosova, 2023, dostupna na: <https://bit.ly/46G2FEe>

Sl. 1:

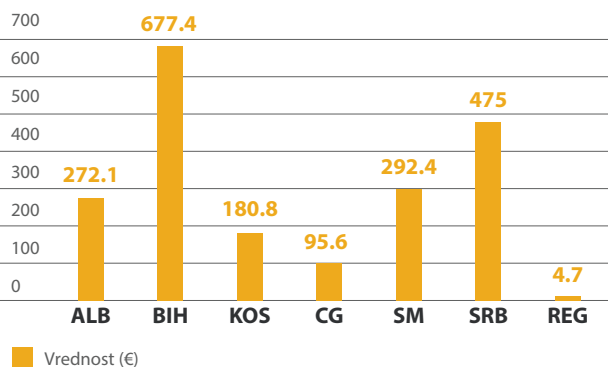
Podrška od EU-a razvoju sektora transporta i energetike u Zapadnom Balkanu

(Brošura: Agenda povezivanja Zapadnog Balkana)

Sl. 2:

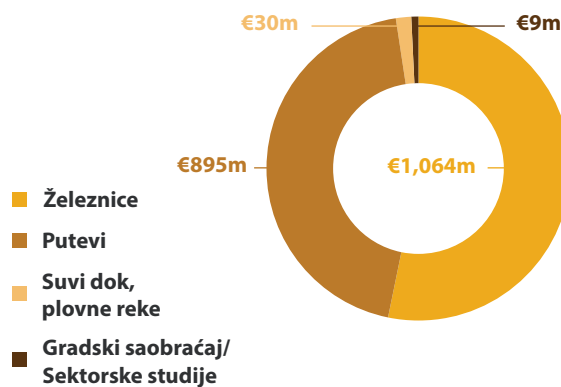
Grantovi FIBP-a odobreni korisnicima

(Baza podataka o transportu od 2022. do februara 2023. godine)

Sl. 3:

Grantovi FIBP-a odobreni podsektorima

(Baza podataka o transportu od 2022. do februara 2023. godine)

Sličan model karakteriše grantove koje distribuira Investicioni fond za zapadni Balkan (IFZB) ⁴⁶ u okviru EIP-a, za vodeći projekat 8: Digitalna infrastruktura Zapadnog Balkana. Opet, čini se da Kosovo ima najmanji iznos grantova odobrenih od strane IFZB-a za investicije u infrastrukturu i digitalne usluge.⁴⁷ Region u celini se suočava sa poteškoćama i kašnjenjima u realizaciji ovih projekata infrastrukture,

uglavnom zbog neusaglašenosti u potpunosti sa standardima Osnovne mreže⁴⁸ „nedostatka institucionalnih kapaciteta i nedostatka finansijskih sredstava, sa iznosima projekata koji premašuju raspoloživa sredstva IFZB-a.⁴⁹

⁴⁶ IFZB je glavni mehanizam za sprovođenje EU EIP-a u regionu, promovišući harmonizaciju i saradnju u investicijama za društveno-ekonomski razvoj regiona. Više informacija na: <https://wbif.eu/who-we-are>

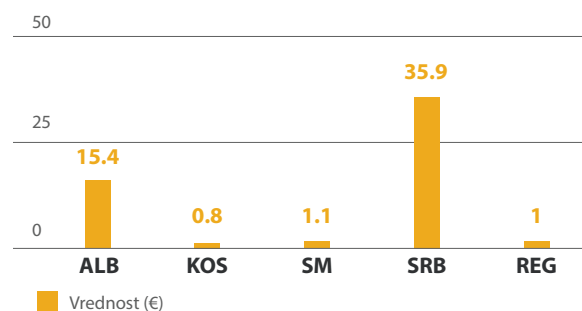
⁴⁷ IFZB, Izveštaj o digitalnoj budućnosti 2023, dostupan na: <https://bit.ly/49ZULbF>

⁴⁸ Transevropska glavna mreža je mreža glavnih puteva koji povezuju Evropu zajedno, sastoji se od „devet međusobno povezanih multimodalnih transportnih koridora, koji prolaze kroz nekoliko zemalja“. Njeno širenje u regionu Zapadnog Balkana će poboljšati povezanost samog regiona i sa EU. Više informacija možete pronaći na: <https://bit.ly/3sWGyvw>

⁴⁹ Zajednica transportna (2022), Petogodišnji plan rada za razvoj indikativne TETM. Širenje sveobuhvatne i osnovne mreže na Zapadnom Balkanu, dostupno na: <https://bit.ly/46GtsAt>

Sl. 4:

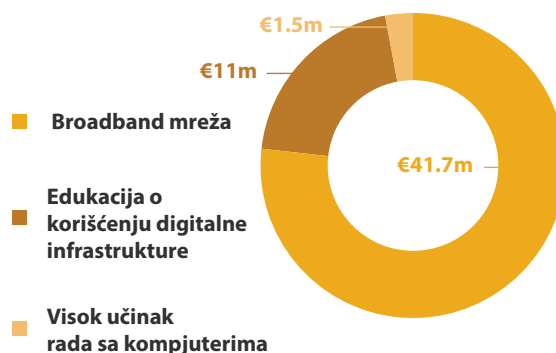
Grantovi FIBP-a odobreni korisnicima

(Baza podataka o digitalnoj agendi)

Sl. 5:

Grantovi FIBP-a odobreni podsektorima

(Baza podataka o transportu od 2022 do februara 2023. godine)

BP 2023, podvukao je da agendu povezivanja treba dalje pogurati približavanjem regiona EU-u, posebno u ovom vremenu političke neizvesnosti. Kao što se može videti u izveštaju o činjenicama, glavni razvoji BP 2023 u vezi sa povezivanjem bili su: (i) nastavak EIP-a i planiranih projekata povezivanja u okviru njega, (ii) razvoj mapa puta zelenih traka i koordinacija kontrola na graničnim prelazima EU-ZP; (iii) proširenje druge faze Projekta olakšice trgovine i transporta (iv) proširenje železničke deonice Koridora VIII od Skoplja do Drača u proširenoj glavnoj mreži (TETM), (v) pažljivo određivanje prioriteta investicija, prema podacima o sadašnjim i budućim saobraćajnim tokovima, bliža koordinacija između zemalja BP i zemalja članica EU koje se graniče sa regionom; i strateška mobilizacija izvora finansiranja uključujući pozajmice, grantove i privatne investicije.⁵⁰

Glavni izazovi sa kojima se suočava Agenda povezivanja (AP)?

Održivi Transport

Aktualisht, Kosovo i ka dy projekte kryesore të lidhshmërisë. Trenutno, Kosovo ima dva glavna tekuća projekta povezivanja u okviru EIP-a: (i) Vodeći projekat 1: veza istok-zapad – deonica autoputa mira na Kosovu, koja povezuje Prištinu sa Nišom u Srbiji; (ii) Vodeći projekat 2: veza sever-jug – železnička pruga koja povezuje Beograd sa Prištinom. Vodeći projekat 2: Veza sever-jug - železnička pruga koja povezuje Beograd sa Prištinom. S jedne strane, pravac autoputa mira je od velikog značaja za transport

robe i putnika u BP – kao glavni čvor u regionu koji povezuje luku Drač sa jugoistočnom i centralnom Evropom, kao i sa Crnim morem. Sa druge strane, vodeći projekat 2 će integrisati železničku mrežu Kosova u koridor Orijent/Istočni Mediteran, povezujući region sa Austrijom, Grčkom i Bugarskom.⁵¹ Uspešna implementacija ovih projekata ima za cilj poboljšanje veze Kosova sa regionom i EU i ubrzanje ekonomskog rasta i investicione klime na Kosovu.

Iako oba projekta donose koristi i razvojne mogućnosti za Kosovo i njegove građane, Kosovo pokazuje slab kapacitet implementacije suočavajući se sa kašnjenjima u oba ova projekta.⁵² Početni plan za projekat Autoput mira predviđa da do 2023. godine projekat treba da obezbedi potrebna finansijska sredstva i počne sa radom. Do kraja 2023. finansijska sredstva ostaju neobezbeđena iako je vlada podnela zahtev za kredit EBOR –u i EBI-ju, ali pregovori nisu započeli.⁵³ Dakle posao još nije počeo. Nedavne mere EU-a protiv Kosova, uključujući suspenziju finansijskih programa EU-a zbog napetosti na severu Kosova, mogu negativno uticati na početak pregovora sa EBOR-om i EIB-jom, dodatno odlažući implementaciju projekta.⁵⁴ Kašnjenja u proširenju deonice puta Priština - Merdare E80/R7 negativno utiču na trgovinu, ometaju ekonomski razvoj i pogoršavaju neefikasnost u transportu, što takođe utiče na regionalnu konkurentnost i povezanost. Važnost projekta leži u njegovoj ulozi vitalne veze između luke Drač i Jugoistočne/Centralne Evrope, a svaki poremećaj mogao bi da utiče na lokalnu i širu ekonomiju Zapadnog Balkana.

⁵⁰Isto, 7⁵¹ 51IOZB, Opis projekta: Koridor Orijent / Istočni Mediteran: Generalna rehabilitacija Koridora 10, dostupno na: <https://bit.ly/3T587NX>⁵²Isto, 14⁵³Isto, 14⁵⁴ Radio Slobodna Evropa, „EU isključuje Kosovo, Crnu Goru i Republiku Srpsku entitet iz grantova“, 4. jul 2023. Poslednji put pristupljeno 25. novembra, 2023: <https://bit.ly/3t6CbOx>

Železnički pravac 10 – Ukupan budžet projekta sastoji se od 83 miliona evra investicionog granta EU-a koji se isplaćuje preko IOZB-a, 40 miliona evra zajma od EBOR za nacionalnu železničku kompaniju Kosova, Infrakos, i 42 miliona evra zajma od EIB- a.⁵⁵ Štaviše, u februaru 2023. godine, EIB i Kosovo su potpisali ugovor o zajmu od 38 miliona evra, čime je ovo drugi zajam EIB-a za isti projekat.⁵⁶ Drugim kreditom pokrili bi se, između ostalog, i dodatni troškovi zbog povećanih troškova izgradnje. Projekat se sastoji od tri faze:

I - Faza: Kosovo Polje – granica sa Severnom Makedonijom:

Prvobitno je planirano da se ova faza završi do kraja 2022.⁵⁷ godine. Nažalost, zbog kašnjenja u implementaciji, radovi su još uvek u toku i očekuje se da će biti završen u prvom tromesečju 2024.⁵⁸ Kašnjenja se uglavnom pripisuju kašnjenju u procesu nabavki zbog mera protiv pandemije, dodatnog dizajna projekta i promena od prvobitnog plana, potreba za dodatnim čeličnim mostovima i povećanje kontinualnih zavarenih šina, nepoštovanje utvrđenih standarda i povećanje troškova izgradnje. Prisustvo višestrukih varijacija (promena)⁶⁰ naloga (UV) tokom celog projekta postavlja pitanja o početnom planiranju projekta i potrebi za naknadnim izmenama. Iako su neke varijacije neizbežne, prekomerni UV-ovi mogu odraziti slabosti u određivanju obima projekta ili planiranju izvođača. Skoro svaki izveštaj o projektu Infrakos naglašava zabrinutost u vezi sa izvođačem radova, Generale Costruzioni Ferroviarie, sa 22 obaveštenja o ispravkama koje je izdao inženjer prema poslednjem izveštaju. Takvo obaveštenje se obično šalje ugovaraču ili dotičnoj strani kada postoji odstupanje, neusaglašenost ili problem koji treba da se reši da bi se projekat uskladio sa ugovorom, specifikacijama ili drugim relevantnim dokumentima. Štaviše, izvođač ometa proces implementacije projekta odbijanjem da obezbedi ažuriranu organizacionu šemu u skladu sa poslednjim izmenjenim ugovorom.⁶¹ Uprkos kašnjenjima, važan momenat je postignut u novembru 2023. godine otvaranjem dva tunela (6 i 7), jednog dužine 262 metra i drugog od 122 metra.⁶²

II - Faza 2: Kosovo Polje – Mitrovica:

Kako se navodi u izveštaju Infrakosa, radovi na sanaciji druge faze projekta teku po planu⁶³, dok se, s druge strane, u Izveštaju EK za zemlju navodi da signalizacija i telekomunikacioni radovi nisu još počeli. Generalno, sistem transporta je veoma kritikovan, a glavni izazovi u ovom projektu su bezbednost, neadekvatno održavanje i neadekvatan administrativni kapacitet regulatornih institucija.⁶⁴ Što više, druga faza projekta se takođe suočava sa promenama dizajna koje mogu uticati na vremenski okvir implementacije. Geološki uslovi koji se razlikuju od početnih pretpostavki doveli su do redizajniranja privremenih potpornih konstrukcija u tunelima. Nedostatak mera podrške kosinama na portalima zahtevao je dodatne radove na projektovanju. Pored toga, postoji promena u materijalu za početno projektovanje putnih prelaza sa tipa STRAIL na prefabrikovane gumene elemente u Velikoj Britaniji, što zahteva izmene građevinskih planova što može prouzrokovati kašnjenje u implementaciji. Projekat je praćen sa nekoliko kritičnih ekoloških problema, kao što su pitanja vezana za vodosnabdevanje, rad u blizini ili na koritu reka bez odgovarajućih dozvola, izlivanje betona, emisije prašine, buka i upravljanje otpadom.⁶⁵ Najnoviji izveštaj Infrakosa pokazuje da su zajam EBOR-a i sredstva IOZB-a za drugu fazu na čekanju jer EBOR još uvek čeka na odobrenje Akcionog plana za životnu i socijalnu sredinu.⁶⁶ Sve dok EBRD ne odobri ovaj plan i formalno bude uključen u sporazum o finansiranju, odobrenje finansijskih sredstava za II fazu ostaje na čekanju. To naglašava važnost ispunjavanja ekoloških i socijalnih kriterijuma koje je postavila finansijske institucije pre nego što se sredstva isplate.

III - Faza 3: Mitrovica – granica sa Srbijom:

III - faza projekta u toku je u procesu planiranja. Glavni projekat i dokumentacija tendera se izrađuju za rehabilitaciju i modernizaciju ove treće faze železničkog pravca 10. U ovoj fazi su takođe prisutne promene u projektu, koje utiču i na rok isporuke glavnog projekta i dosijea tendera, za koju se sada procenjuje da će biti tokom poslednjeg kvartala 2023.⁶⁷

⁵⁵ Bojana Vlajčić, "EBOR i EU podržavaju rehabilitaciju kosovske železničke mreže", Evropska banka za obnovu i razvoj, 19. decembar 2022. Poslednji put pristupljeno 25. novembra 2023.: <https://bit.ly/4160Ak6>

⁵⁶ Evropska investiciona banka, „Kosovo*: Tim za Evropu - EIB Globalna podrška za modernizaciju železničke mreže dostiže 80 miliona evra“, 9. februar 2023. Poslednji put pristupljeno 25. novembra 2023.: <https://bit.ly/3sYOAei>

⁵⁷ Infrakos (2023), Izveštaj za januar-mart 2023, dostupan na: <https://bit.ly/4adDmWd>

⁵⁸ Isto, 14

⁵⁹ Infrakos (2023), Projekat rehabilitacije Kosovske železničke linije 10 – Periodični izveštaj o projektu, dostupan na: <https://bit.ly/3uEygSk>

⁶⁰ Nalozi varijacija, koji se često nazivaju VO, su promene ili modifikacije napravljene u originalnom obimu posla ili specifikacijama u ugovoru o izgradnji ili projektu. Ove promene mogu biti pokrenute iz različitih razloga, kao što su promene dizajna, nepredviđeni uslovi lokacije ili zahtevi kupaca. Nalozi o promeni mogu uticati na troškove projekta, vremenske rokove i druge ugovorne uslove, a oni se obično dokumentuju i odobravaju kroz formalni proces koji je naveden u ugovoru.

⁶¹ Isto, 59

⁶² Transportna zajednica, „Kosovo otvara dva tunela u okviru projekta rehabilitacije pruge 10“, 5. novembar 2023. Poslednji put pristupljeno 25. novembra na: <https://bit.ly/3N6pSIN>

⁶³ Isto, 57

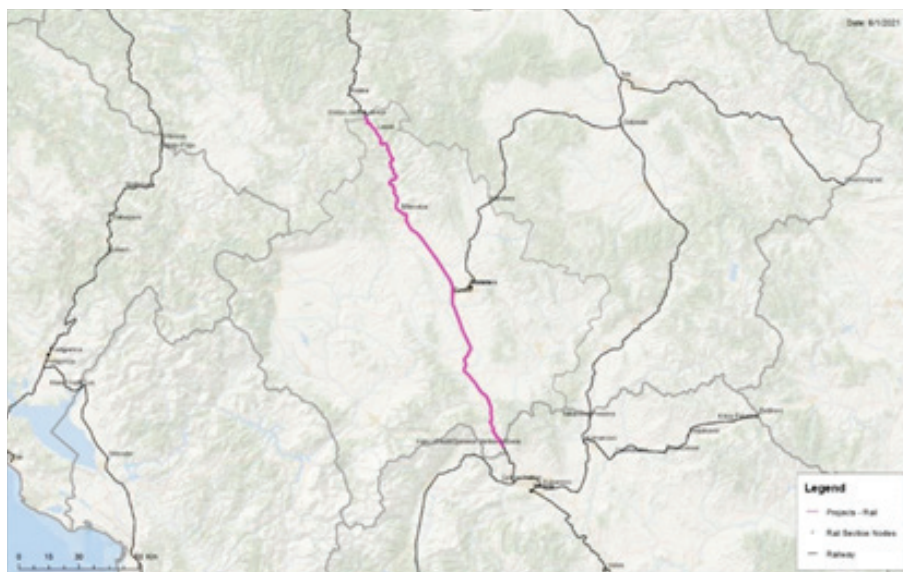
⁶⁴ Isto, 14

⁶⁵ Infrakos (2022), Projekat rehabilitacije Kosovskog železničkog pravca 10 - Periodični izveštaj o projektu, dostupan na: <https://bit.ly/3QUPUju>

⁶⁶ Isto, 59

⁶⁷ Isto, 57

Sl. 6:
Železnički pravac 10

(Izvor: Zajednica transporta)

Projekat regionalnih puteva Kosova, koji uključuje rehabilitaciju deonice puta od 15 km Klokot - Gnjilane i poboljšanje pristupnih puteva kod Uroševca, Gnjilane i Prizrena, ključno je za poboljšanje transportne infrastrukture. Definisan kao prioritet prema Strategiji multimodalnog transporta Kosova, ovaj projekat, posebno Nacionalni put M 25-3, igra odlučujuću ulogu u poboljšanju veze i tranzita između opština, doprinevši ukupnom razvoju i efikasnosti regionalne putne mreže.⁶⁸ Projekat je finansiran iz kredita EBOR-a od 29 miliona evra⁶⁹, za izgradnju dvotračne saobraćajnice između Klokote i Donjeg Livoća, dužine 11 km, dok je četvortračna saobraćajnica između Donjeg Livoća i Gnjilane duga 3.125 metara. finansije Vlada Kosova i radovi su više započeta.⁷⁰ Aktivnosti pripreme projekta započete su 2015. godine. Prema poslednjem ažuriranju na zvaničnom sajtu Ministarstva za infrastrukturu (MI), projekat je još uvek u procesu otkupa zemljišta i tesne saradnje sa EBOR-om. Izazovi u ovom procesu tman se odzovi na nisku komunikaciju i učešće zainteresovanih strana, stalno odlaganje javnih sastanaka iz različitih razloga, uključujući promene dizajna, izdavanje novog plana osiguranja zemljišta (PMT) i ograničenja zbog COVID-19⁷¹. Imamo dostupne informacije o vremenskom okviru faze implementacije projekta napretka, posetite veb stranicu EBOR-a. Nije ništa novo da se većina transportnih projekata suočava sa poteškoćama. Međutim, zbog prirode ovakvih projekata, i njihovog porijekla, imperativ je da organizacije civilnog društva i javnost budu u mogućnosti

da prate njihovu realizaciju. Unatoč činjenici da je riječ o vrlo tehničkim projektima, čak ni najopštenije informacije o takvim projektima nisu lako dostupne. Pristup informacijama o ciklusu implementacije i napretku projekta izgleda kao nemoguća misija, dok čak ni najosnovnije informacije poput godišnjih izveštaja ne postoje na web stranici MI. Član 5. Zakona o pristupu javnim dokumentima obavezuje sve javne institucije da obezbede transparentnost svog rada objavljivanjem dokumenata i informacija na svojoj zvaničnoj internet stranici. Štaviše, Agencija za informacije i privatnost, koja je odgovorna za sadržaj web stranica javnih institucija, treba da poveća svoje kapacitete za praćenje nivoa transparentnosti u javnim institucijama.⁷² IOZB ostaje glavni mehanizam za praćenje finansiranja, ali zbog prirode projekata koji se sastoje od zajmova, eksternih grantova, itd., informacije su i dalje razbacane. Organizacijama civilnog društva preostaje samo da pretražuju beskrajne web stranice i igraju ulogu detektiva kada pokušavaju povezati faze projekta i njihovu cjelokupnu implementaciju.

⁶⁸IC consulente Ziviltechniker GesmbH (2022), Plan bezbedenja zemljišta: put Klokot - Gnjilane, dostupan na: <https://bit.ly/3T1oTNR>

⁶⁹Evropska banka za obnovu i razvoj, Informacije o projektu: Projekat regionalnih puteva, dostupno na: <http://bit.ly/3uEPf16>

⁷⁰Isto 68

⁷¹Isto 68

⁷²Isto 14

Digitalna Povezivanja

Kada je u pitanju digitalna povezanost, postoji veća saradnja i volja da se region pokrene napred digitalnoj transformaciji i konvergenciji sa jedinstvenim digitalnim tržištem EU. Od 1. jula 2021, Kosovo se konstruktivno angažuje u regionalnom dijalogu na visokom nivou o digitalnoj transformaciji i implementaciji Regionalnog sporazuma o romingu Glavni cilj Agende regulatorne reforme (ARR) bila je uspešna implementacija Roaming kao kući (Roam Like at Home) u regionu BP do 1. jula 2021. Ovaj cilj je postignut, u kom slučaju sada imamo samo jednu zonu bez rominga unutar BP. Pored BP roming zone, rezultate daju aktivnosti na smanjenju rominga između regiona i EU. Potpisan je dobrovoljni sporazum između 38 telekomunikacionih operatera iz EU i BP kako bi roming podataka učinio pristupačnijim građanima i preduzećima u oba regiona počevši od 1. oktobra 2023. godine, u procesu koji podržavaju Savet za regionalnu saradnju (SRS) i EK..

Trenutno su u toku samo dva velika digitalna infrastrukturna projekta Ekonomskog i investicionog plana (EIP): 2. faza širokopojasnog pristupa u Srbiji i stvaranje pametnih laboratorija – mreže IKT laboratorija za sistem preduniverzitetskog obrazovanja – u Albaniji. Iako Kosovo ima najmanji iznos grantova IOZB odobrenih u okviru ovog vodećeg projekta, ono pokazuje veliki napredak na putu digitalne transformacije.

Izveštaj Indeksa digitalne ekonomije i društva Zapadnog Balkana za 2022. godinu potvrdio je dobar učinak Kosova u povezivanju i integraciji dimenzija digitalne tehnologije sa rezultatima iznad proseka BP. U tom smislu, Kosovo je od marta 2023. proširilo mrežu širokopojasnog interneta velike brzine na celoj svojoj teritoriji, dostižući jedan od najviših nivoa penetracije Interneta ne samo u BP, već i u Evropi.. Ovaj istorijski trenutak postignut je kroz Projekat digitalne ekonomije Kosova (KODE) koji finansira Svetska banka. Uprkos činjenici da projekat nije pod investicionim okvirom EIP-a, on je dobro usklađen sa prioritetima postavljenim u Digitalnoj agendi EU za zapadni Balkan i podrškom IPA II za program konkurentnosti sektora IKT na Kosovu (2014-2020).

⁷³ Isto, 14

⁷⁴ Savet za regionalnu saradnju, Roam Like at Home, dostupno na: https://www.rcc.int/priority_areas/53/roaming

⁷⁵ DG Near, Smanjenje naknada za roming podatke između Zapadnog Balkana i EU, 3. maj 2023. <https://bit.ly/4a2Kqf6>, i pristupljeno novembra 2023

⁷⁶ Isto, 47

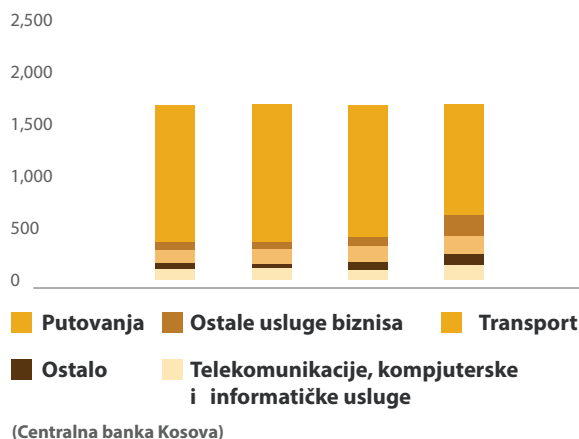
⁷⁷ Isto, 47

⁷⁸ Savet za regionalnu saradnju (2022), Indeks društva digitalne ekonomije Zapadnog Balkana (DESI) 2022, dostupan na: <https://bit.ly/40YUcuR>

⁷⁹ Svetska banka, 2023, „Svako selo na Kosovu sada je povezano na brzi širokopojasni internet, uz podršku Svetske banke“, saopštenje za javnost, 21. mart 2023., dostupno na: <https://bit.ly/46CqVaC>

Sl. 7:

Izvoz usluga je nastavio da raste, podstican putovanjima ali i uslugama TIK-a, kao i biynisa

IKT sektor na Kosovu doživljava brz rast, posebno u razvoju softvera, razvoju aplikacija za pametne telefone i izvozu veb dizajna. Pošto se manje oslanja na ekstenzivne fizičke inpute ili mobilnost radne snage, sektor predstavlja značajan potencijal za pokretanje ekonomskog razvoja i otvaranje novih radnih mesta. Međutim, postoji potreba za povećanjem napora u obuci kvalifikovanih radnika, pošto potražnja za radnicima u ovom sektoru premašuje trenutnu ponudu. U poređenju sa regionom, Kosovo pokazuje niže rezultate kada je reč o dimenziji ljudskog kapitala i digitalnih javnih usluga. Učinjeno je nekoliko pokušaja da se odgovori na ovaj izazov. Uglavnom kroz drugu komponentu (Digitalni rad i osnaživanje) KODE projekta. Nezaposlenoj omladini i onima na slabo plaćenom poslu u 7 regiona Kosova nude se kursevi mekih digitalnih veština, kao što su razvoj veb stranica i grafički dizajn. U 2022. godini, više od 300 mladih je sertifikovano programom za koji se očekuje da će do maja 2024 dostići broj od 2.000 korisnika.⁸³

Projekat podrške EU za konkurentnost sektora IKT-a na Kosovu Trenutno ga sprovodi Ministarstvo ekonomije u okviru programa IPA 2017. Cilj projekta je povećanje konkurentnosti IKT sektora na Kosovu pružanjem IKT i poslovne obuke, kao i strateško i profesionalno organizovanje događaja u cilju promovisanja izvoznih kapaciteta kosovskih preduzeća IKT i promovisanje saradnje između ovih preduzeća i lokalnih i međunarodnih partnera. Opšti cilj je da se stimuliše rast kosovskog digitalnog i tradicionalnog poslovanja u okviru IKT sektora, što vodi ka ekonomskoj ekspanziji i stvaranju novih mogućnosti za zapošljavanje.⁸⁴ Komunikacionu strategiju projekta treba ceniti, jer je razvijena kao namenska veb stranica koja pruža sve potre-

⁸⁰ Grupacija Svjetske banke (2023), Redovni ekonomski izvještaj Zapadnog Balkana: ka održivom rastu, dostupno na: <https://bit.ly/414k889>

⁸¹ Isto, 14

⁸² Isto, 78

⁸³ Isto, 78

⁸⁴ Podrška EU za konkurentnost IKT sektora Kosova - Zvanična web str. projekta, dostupna na: <https://ictkosovo.eu/about-us/>

bne informacije o obuci i postignutom napretku. Od 2023. godine ima 1513 sertifikovanih ljudi, održan je 51 IT kurs i preko 257 međunarodnih B2B (business to business) sastanaka koji su rezultirali potpisivanjem više od 20 ugovora o saradnji.⁸⁵

Prilagođavanje prakse elektronske trgovine (e-trgovine) među zemljama sa značajnom tržišnom snagom je takođe od suštinskog značaja za unapređenje digitalne ekonomije. Prema Izveštaju EK o Kosovu za 2023., Kosovo pokazuje ograničen napredak u ovom procesu. Shodno tome, 2023. godine, uz podršku EU, Kosovo uvodi sistem elektronske identifikacije kroz projekat e-ID za Kosovo. Ima za cilj povećanje efikasnosti i produktivnosti privatnog sektora promovisanjem veće upotrebe IKT-a, stvaranjem bezbednog e-poslovanja/e-trgovine ekosistema i poboljšanjem isporuke elektronskih usluga građanima i preduzećima. Implementacija, koju vodi konzorcijum koji predvodi Evoluxer⁸⁶, uključuje odredbe za snažan sistem e-ID i okruženje koje omogućava e-poslovanje/e-trgovinu, podstičući poboljšanu interoperabilnost između Kosova i država članica EU-a.⁸⁷ Postoji korelacija između poboljšanja praksi e-trgovine i modernizacije sistema plaćanja obezbeđivanjem sigurnih digitalnih plaćanja. Stoga će uspešna implementacija ekonomske reforme pozitivno uticati na rast elektronske trgovine (e-trgovine) u ovom pravcu.

Digitalizacija javnih usluga, koja je u ranoj fazi na Kosovu⁸⁸, predstavlja još jedan izazov za Kosovo na njegovom putu digitalne transformacije. U septembru 2023. godine, Kosovo i Svetska banka potpisali su Sporazum o finansiranju projekta za jačanje digitalnog upravljanja za pružanje usluga na Kosovu, sa ciljem povećanja kvaliteta i pristupa određenim javnim administrativnim uslugama za korisnike.⁸⁹ Ovo je petogodišnji projekat sa budžetom od 20 miliona dolara i realizovaće ga Agencija za informaciono društvo (AID). Projekat će podržati poboljšanja u (i) interoperabilnosti vladinih sistema, (ii) rešenjima za oporavak/kontinuitet poslovanja i zajedničkim platformama, (iii) proširenje vladinih e-usluga kroz naprednu platformu Kosova, i (iv) pilot projekat inovativnog pristupa pružanju proaktivnih usluga usmerenih na građane⁹⁰.

Digitalna transformacija ostaje ključni prioritet za Kosovo na nacionalnom i na regionalnom nivou.⁹¹ Nažalost, aktuelne političke tenzije sa Srbijom i mere EU protiv

Kosova negativno utiču i na ovaj sektor. Evropska komisija je u junu 2023. potpisala sporazume o pridruživanju za Program Digitalna Evropa sa Albanijom, Severnom Makedonijom, Srbijom i Crnom Gorom, dok je Kosovo izostavljeno zbog obustave sastanaka na visokom nivou i finansiranja EU-a.⁹² Kosovo je izostavljeno iz programa vrednog 7,5 milijardi evra (2021-2027), koji će učesnicima ponuditi priliku da se pridruže inicijativama za primenu digitalnih tehnologija širom EU, posebno u oblastima kao što su veštačka inteligencija i napredne digitalne veštine. Takvo učešće bi povećalo tehnološke mogućnosti i snažna doprinelo ukupnoj digitalizaciji, posebno za mala i srednja preduzeća.⁹³

Trgovina

Proširenje druge faze projekta olakšice trgovine i transporta, o kojoj se govori u PB 2023, predstavlja veliku priliku za Kosovo u smislu ekonomskog rasta smanjenjem trgovinskih troškova i povećanjem efikasnosti. Prema zvaničnoj projektnoj dokumentaciji Svetske banke, prva faza projekta obuhvata Albaniju, Severnu Makedoniju i Srbiju.⁹⁴ Planirano je da se druga faza projekta realizuje na Kosovu, u BiH i Crnoj Gori. Implementacija ovog projekta na Kosovu bi olakšala prekogranično kretanje robe kroz digitalizaciju carine; (ii) poboljšati efikasnost i predvidljivost transporta putem pametnih autoputeva i (iii) poboljšati pristup tržištu poboljšanjem domaće regulative za usluge i investicije. Iako je prvobitno planirano da druga faza projekta počne 2021⁹⁵, još nije počeo, ostavljajući Kosovo, BiH i Crnu Goru bez mogućnosti da imaju koristi od ovog projekta. S tim u vezi, u projektnim izveštajima Svetske banke nema informacija zašto druga faza još nije počela.

Što se tiče ideje o istraživanju partnerstva u lancu vrednosti između EU i BP u kontekstu kritičnih sirovina i baterija, čini se da Kosovo nije jak konkurent u regionu. Međutim, za Kosovo bi bilo korisno da se pridruži svakom budućem partnerstvu u ovom pogledu, jer se novi zakon o kritičnim sirovinama koji je nedavno usvojila EU može posmatrati kao

⁸⁵ Isto

⁸⁶ Evoluxer je španska konsultantska firma specijalizovana za upravljanje i implementaciju projekata koje finansira EU širom sveta. Kompanija je specijalizovana za pružanje pomoći menadžmentu i javnoj administraciji u kretanju kroz proces evropskih integracija. Za više informacija pogledajte: <https://evoluxer.com/>

⁸⁷ We Balkans, „Osnaživanje privatnog sektora Kosova u digitalnom dobu“, 26. IX 2023. Poslednji put pristupljeno 25. novembra 2023.: <https://webalkans.eu/en/stories/empowering-kosovos-private-sector-in-the-epoka-digitalne/>

⁸⁸ Isto, 14

⁸⁹ Svjetska banka, 2023, „Svetska banka i Kosovo potpisali sporazum za podršku digitalnom upravljanju za pružanje usluga“, Saopštenje za javnost, 28. septembar 2023., dostupno na: <https://bit.ly/3Rmz3aH>

⁹⁰ Isto

⁹¹ Top Channel, "Kurti: Digitalna agenda 2030 će biti jedna od ključnih tačaka naše strategije" dostupna na: <https://bit.ly/3T4me6g>

⁹² Luljeta Krasniqi-Veseli, "Zašto je Kosovo izostavljeno iz programa Digitalna Evropa?" Radio Slobodna Evropa, 4. jula 2023. Posljednji pristup 25. novembra 2023.: <https://bit.ly/40YxTWd>

⁹³ Evropska komisija, 2023, „Program Digitalna Evropa otvara se zemljama kandidatima Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji, Albaniji i Srbiji za pristup pozivima za finansiranje“, Saopštenje za javnost, 30. jun 2023., dostupno na: <https://bit.ly/46FyehJ>

⁹⁴ Svetska banka, Izveštaj o statusu implementacije i rezultatima za: Projekat olakšavanja trgovine i transporta Zapadnog Balkana, dostupan na: <https://bit.ly/3T4mm5K>

⁹⁵ Spisak podataka Svetske banke, Projekat za olakšice trgovine i transporta Zap. Balkana, dostupan na: <https://bit.ly/3R5khUi>

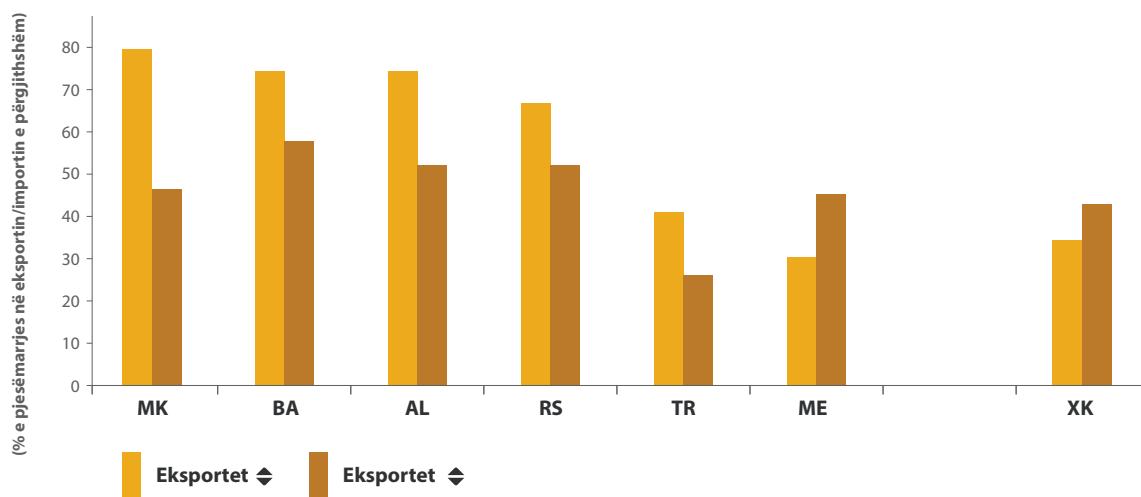
politička strategija za prebacivanje fokusa na kritične sirovine sa Kine na EU⁹⁶

Što se tiče neophodnih ekonomskih reformi za poboljšanje veze između BP i zemalja EU, kao i unapređenje platnog sistema,⁹⁷ Kosovo je u februaru 2023. odobrilo Ekonomsku reformu 2023-2024. Ovaj dokument je dobro usklađen sa akquis-em EU i posvećenošću koju je Kosovo dobilo u vezi sa regionalnom saradnjom kao država. Međutim, postoje dva osnovna preduslova za uspešno sprovođenje takvih reformi: (i) politička posvećenost i podrška; i (ii) sposoban ljudski kapital koji može uspešno upravljati i sprovesti obaveze koje proizilaze iz ovih reformi.⁹⁸ Kada je u pitanju

trgovina robom i uslugama, EU je i dalje glavni trgovinski partner Kosova, dok je unutarregionalna trgovina sa članicama CEFTA-e doživela promene. U 2022. godini, EU je činila 42,4% ukupnog uvoza robe Kosova, nešto manje nego u 2018, dok je izvoz porastao na 33,9% u 2022, sa 27,5% u 2018. Nasuprot tome, udeo uvoza iz zemalja CEFTA je zabeležio pad od oko 8%, poravnavajući se na 17,7%. Ista praksa pratila je i trend izvoza, gde je procenat izvoza u zemlje CEFTA pao sa 47,2% na 36,2%. U okviru CEFTA regiona, Severna Makedonija i Albanija ostaju ključne destinacije za kosovski izvoz. Uvoz iz Turske povećao se na skoro 15%, što je povećanje od 5% od 2018.⁹⁹

SI. 8:

Međunarodna trgovina robe sa EU-om

Privrede su rangirane na osnovu izvoza.

Kodovi država: BA = Bosna i Hercegovina; ME = Crna Gora; MK = Severna Makedonija; AL = Albanija; RS = Srbija; TR = Turska; KSK = Kosovo

(EUROSTAT (online kod podataka: ekt_it_intercc))

Trgovina je jedan od sektora na koji direktno utiču tenzije i politički sporovi u regionu. Kao što je detaljno pomenuto u prethodnom odeljku, situacija sa CEFTA negativno utiče na napredak olakšavanja trgovine na Kosovu. Vlada mora preduzeti konkretne korake ka mogućem rešenju kako bi osigurala da projekti i investicije ipak nađu put do Kosova.

U novembru 2023. EK je odobrila novi plan rasta za zemlje BP. Region će moći da iskoristi iznos od 6 milijardi evra za ubrzanje ekonomske konvergencije sa EU. Ključ za otključavanje ovog fonda ostaje uspešna implementacija Reform-

ske agende, osnovnog uslova za svaku zemlju.¹⁰¹ Uprkos tome što predstavlja odličnu priliku za nove investicije, uslovljenost reformi predstavlja dalji izazov za unapređenje procesa integracije, s obzirom na to koliko su ovi procesi pod političkim nabojem u regionu.¹⁰² S druge strane, ovaj pristup novog Plana rasta zasnovan na zaslugama je pozitivno ocenjen od strane Vlade Kosova, stavljajući akcenat na dobijanje pristupa i podrške iz fonda umesto da sledi brz put ka integraciji u EU. Osim zabrinutosti oko političkih uslova u vezi sa regionalnim odnosima i saradnjom u specifičnim oblastima kao što je ZRT, plan omogućava

⁹⁶ Re-Act Lab, 2023, Intervju sa g-đom Sytrime Dervisholli – Stručnjakinju za međunarodnu trgovinu

⁹⁷ Reforma platnog sistema deo je ekonomske integracije regiona sa EU i SEPA. To uključuje usvajanje regulative EU o plaćanju, modernizaciju platnog sistema, obezbeđivanje sigurnih digitalnih metoda plaćanja, olakšavanje doznaka itd. Više informacija na: <https://bit.ly/3uyfQK6>

⁹⁸ Isto, 96

⁹⁹ Isto, 14

¹⁰⁰ Eurostat (2023), Zemlje proširenja – statistike međunarodne trgovine robom, dostupne na: <https://bit.ly/412x5iY>

¹⁰¹ Evropska komisija (2023), Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta o uspostavljanju mehanizma za reformu i rast za Zapadni Balkan, dostupno na: <https://bit.ly/3RoDxxl>

¹⁰² Re-Act Lab, 2023, Intervju sa g-đom Besa Shahini - Henrik Enderlein Fellow u školi Hertie

va posebne individualne sporazume sa državama, uzimajući u obzir njihove obaveze SSP, kako bi se olakšao rani pristup jedinstvenom tržištu.¹⁰³

Među glavnim projektima koji će biti istraženi za finansiranje u okviru Plana rasta su: u TETM mrežnoj infrastrukturi i u digitalnoj vezi, 5G paket sajber bezbednosti. Digitalna agenda Kosova je već integrisala u svoju preporuku Digitalni kompas 2030, Zeleni sporazum i sajber bezbednost 5G mreža, stvarajući tako povoljno okruženje za poziciju Kosova u novom Planu rasta.¹⁰⁴

Zelena agenda

Šta je zelena agenda i gde smešta Kosovo?

Osim jedinstvenih pejzaža, topografija regiona BP čini ga žarištem klimatskih promena. Neuspeh da se odredi prioritet hitnosti klimatskih promena dokazuje sve veći broj teških meteoroloških i hidroloških događaja širom regiona.

¹⁰⁵ Manifestovana kroz prirodne katastrofe kao što su poplave, suše i klizišta, predviđanja pokazuju da će se takvi ozbiljni događaji značajno povećati u narednim godinama.

¹⁰⁶ Klimatske promene nisu izolovano pitanje koje pogađa samo Balkan.

Kao rezultat globalne zabrinutosti za budućnost kojoj idemo, svetski lideri su dali nekoliko obećanja da će kontrolisati temperaturu planete i sprečiti njeno zagrevanje.¹⁰⁷ Region se pridružio takvim naporima, a svi su materijalizovani u Zelenoj agendi Zapadnog Balkana (ZAZB), obavezi koja proizilazi iz Samita Zapadnog Balkana održanog u Sofiji 2020. godine, sa glavnim ciljem rešavanja klimatskih promena i postizanja klimatske neutralnosti do 2050. godine.¹⁰⁸ Postavljena na 5 glavnih stubova (1) dekarbonizacija i klimatska održivost, (2) cirkularna ekonomija, (3) uklanjanje zagađenja, (4) održivi sistemi ishrane i ruralna područja, (5) biodiverzitet; ZABP nastoji da ujedini ekonomsku i socijalnu stabilnost, zajedno sa ekološkom odgovornošću mjedisore¹⁰⁹. Kao prilično ambiciozan plan, njegova implementacija je uključena u EIP.¹¹⁰

Štaviše, na samitu BP-a 2023. u Tirani, uspostavljeno je Regionalno klimatsko partnerstvo između BP-a i Nemačke, sa početnom obavezom Nemačke od 1 milijarde evra za podršku zelenoj tranziciji, u obliku grantova i razvojnih zajmova preko KfV-a.¹¹¹

I pored toga što je institucionalna strana EU odlučna i spremna za rad, izazovi se pojavljuju kada dođe trenutak implementacije. Nalazi izveštaja o tranziciji EBOR-a nisu baš ohrabrujući kada je reč o zelenoj tranziciji, što ukazuje na to da zemlje BP ne idu u korak sa jedanaest zemalja članica EU u centralnoj i istočnoj Evropi u pogledu zelenih aspekata održive tržišne ekonomije.¹¹² Mnogi faktori su uticali na to da Kosovo zaostaje za svojim susedima u regionu i da je u ranoj fazi priprema, kada je u pitanju prijem projekata koji se bave klimatskim promenama¹¹³. Priprema putokaza za usaglašavanje agende i povećanje kapaciteta institucija za životnu sredinu na centralnom i lokalnom nivou¹¹⁴ među glavnim su tačkama u sektoru klime/ekologije u Izveštaju EK za Kosovo za 2023. godinu.

Zelena agenda na terenu - šta se dogodilo??

Nakon zakonodavnog procesa prevođenja ZABP u konkretne postupke na lokalnom i centralnom nivou, većina inicijativa u okviru ovog mehanizma na Kosovu je otelotvorena u tri glavna sektora: energetika, cirkularna ekonomija i poljoprivreda. Energetski sektor na Kosovu ostaje glavni uzrok emisije gasova staklene bašte, čineći 86% ukupnih emisija. Oslanjanje na uglj za proizvodnju električne energije i kruta goriva za grijanje, zajedno sa visokim nivoom atmosferskih zagađivača, pogoršavaju uticaj klimatskih promjena i povećavaju izloženost stanovništva takvim rizicima. Tako da, većina razvoja u ZABP iz perspektive Kosova se fokusirala na istraživanje inicijativa za obnovljivu energiju u cilju diversifikacije izvora energije i smanjenja zavisnosti od uglja. Slede neke od najistaknutijih inicijativa koje sprovodi/planira Vlada Kosova, a koje spada u u ciljeve AGjBP u oblasti obnovljivih izvora:

i. Vetropark (eolik) u Bajgoru, koji posluje od 2021. godine, predstavlja dugoročni zajam za finansiranje izgradnje vetroparka od 105 MW u Mitrovici. Realizovano od strane SoWi, saradnje između izraelske kompanije Enlight i njenih kosovskih i nemačkih partnera. Vetropark ima za cilj da poveća proizvodnju obnovljive energije na Kosovu, za razliku od njegove trenutne zavisnosti od energije na uglj. Projekat također uključuje razvoj tri dodatna projekta energije vjetrova u blizini parka i dalekovoda. Očekuje se da će vjetroelektrana imati godišnju proizvodnju od 320 GWh i da će raditi najmanje 25 godina. Trenutno, ovaj park čini 10% proizvodnje energije na Kosovu i ima najveći doprinos proizvodnji energije u okviru obnovljivih izvora energije sa 58,61%¹¹⁵. Kredit od EBOR-a iznosi 55 miliona evra, što

¹⁰³ Isto, 30

¹⁰⁴ Kancelarija Premijera Republike Kosova (2023), Digitalna agenda Kosova 2030, dostupno na: <https://bit.ly/47Z9NfZ>

¹⁰⁵ GIZ, Strategija za poboljšanje hidrometeoroloških usluga na Kosovu 2022-2032, dostupna na: <https://rb.gy/a0day8>

¹⁰⁶ GIZ, Opis projekta: Adaptacija na klimatske promjene kroz upravljanje prekograničnim rizikom od poplava na Zapadnom Balkanu, dostupno na: <https://rb.gy/2yt7qv>

¹⁰⁷ Pariški sporazum (2015), Ciljevi održivog razvoja 2015, itd.

¹⁰⁸ SRS (2020), Sofijska deklaracija o Zelenoj agendi za zapadni Balkan, dostupna na: <https://rb.gy/ofmprm>

¹⁰⁹ Evropska komisija(2023),Lista podataka: Implementacija zelene agende za zapadni Balkan, dostupno na: <https://rb.gy/jefjps>

¹¹⁰ Evropska komisija, „Zapadni Balkan: Ekonomski i investicioni plan za podršku ekonomskom oporavku i konvergenciji“, Saopštenje za javnost, 6. oktobar 2020., dostupno na: <https://rb.gy/8h8751>

¹¹¹ Isto, 7

¹¹² Institut Aspen (2023), Zelena agenda za Zapadnobalkanski put do efektivne i održive implementacije, dostupna na: <http://shorturl.at/imBL8>

¹¹³ Isto, 14

¹¹⁴ Isto

doprinosi ukupnoj ceni projekta od 157 miliona evra.¹¹⁶

ii. Toplana na biomasu planirano je da greje oko 206.000 m² od čega je 55% stambenih, 39% javnih ustanova i oko 6% komercijalnih. Staro postrojenje toplane na lož ulje zamijenjeno je termoelektranom koja u potpunosti radi na biomasu iz šumskih ostataka. Ova inovacija je podržana kroz grant od EU-a. Švajcarski državni sekretarijat za ekonomska pitanja i doprinosi opštine Đakovica, sa investicijom vrednom 32 miliona evra, obezbeđujući grejanje sa 4 MW i 1,1 MW električne energije¹¹⁷.

iii. Ideja o energetski efikasnom centralnom grejanju potiče iz 80-ih godina. Međutim, zbog nedostatka sredstava to nikada nije sprovedeno. Ova ideja je omogućena kroz Nemački projekat finansijske saradnje, uz pomoć KfV-a, uz pomoć investicija iz EU, Švedske, Luksemburga i doprinosa sa Kosova. Ovaj inovativni pristup obezbeđuje povezivanje sistema centralnog grejanja Prištine sa transformisanim kogeneracionim postrojenjem u Termoelektrani Kosova B. Umesto skupog mazuta koristi se termoelektre, što je rezultat kontinuiranog snabdevanja toplotnom energijom 24/7, od grejne sezone 2014/2015. Uticaj je bio transformativan, smanjujući emisiju CO₂ za više od 80.000 tona godišnje.¹¹⁸ Ovim projektom otvoren je put za sljedeća dva projekta koja se planiraju realizovati u okviru EIP-a i ZAZB-a. iv. Solar4Kosova II – Centralno grejanje za Prištinu ima za cilj da dopuni postojeći sistem centralnog grejanja u Prištini. Snabdevanje grejanjem u Prištini je posebno neefikasno, On je intenzivniji u sagorevanju ugljenika i uglavnom ga podržavaju dve termoelektre na ugalj, ali sistem centralnog grejanja zadovoljava samo oko 25% potražnje. Ovaj investicioni projekat će uvesti solarnu energiju u sektor centralnog grejanja na Kosovu. Kapacitet elektrane biće 50MV uključujući skladište energije. U okviru mera proširenja mreže, blizu 38.000 stanovnika imaće direktnu korist od priključenja na sistem centralnog grejanja Prištine. Uz pomoć grantova IOZB i KfV, kredita EBRD i doprinosa sa Kosova, investicije u okviru Solar4Kosovo procenjene su na 81,5 miliona evra, a završetak projekta se očekuje 2027. godine.¹¹⁹

v. Solar 4 Kosovo - Fotonaponska centrala postaviće solarnu fotonaponsku elektranu snage do 100 MV, na nekadašnje deponije pepela kod termoelektre "Kosova A". To će doprineti povećanju solarne energije u energetskom sistemu Kosova sa 0,2 na 2,3%. Očekuje se da će postrojenje proizvoditi oko 152 GVh električne energije i smanjiti

godišnju emisiju od 152.000 tona CO₂. Uz pomoć kredita KfV i EBI, granta IOZB i EBI, Solar 4 Kosova je među velikim projektima odobrenim u okviru EIP-a čiji se završetak očekuje 2026. godine, a investicija će iznositi 104,5 miliona €. ¹²⁰

Cirkularna ekonomija je tema o kojoj se naširoko razgovara kako u zemlji tako i u regionu, ali do sada Kosovo nije bilo u mogućnosti da u potpunosti iskoristi svoj potencijal u ovoj oblasti. Cirkularna ekonomija je model proizvodnje i potrošnje koji uključuje distribuciju, lizing, ponovnu upotrebu, popravku, renoviranje i reciklažu postojećih materijala i proizvoda, što je duže moguće.¹²¹

Njegov cilj je smanjenje otpada, podsticanje reciklaže i usporavanje korišćenja prirodnih resursa, sa posebnim akcentom na zagađenje vazduha, nedostatak pravilnog upravljanja otpadom i degradaciju zemljišta. U okviru projekata odobrenih u okviru EIP-a nema konkretnih projekata koji se odnose na cirkularnu ekonomiju. U martu 2023. Ministarstvo životne sredine, prostornog planiranja i infrastrukture objavilo je cirkularnu ekonomsku mapu, kao korak ka vođenju održivije tranzicije koja se bavi ekonomijom, konkurencijom, životnom sredinom i korišćenjem resursa¹²². Bez obzira na sadržaj mape puta, glavni problem koji je i dalje prisutan je način razmišljanja o kratkoročnim projektima. Koncept cirkularne ekonomije je ograničen i nema nacionalnog delovanja kada je u pitanju davanje prioriteta kružnoj ekonomiji kao horizontalno pitanje kojim se moraju baviti različiti sektori.

Čini se da nedavna dešavanja iz zakonodavne perspektive polako stvaraju okruženje koje će omogućiti kružnu ekonomiju. Zakon o otpadu, koji je usvojen 2022. godine, uprkos tome što ga sprovodi Sene, ukazuje na spor napredak kada je u pitanju upravljanje organskim otpadom i sprovođenje selekcije otpada. Trenutno, oko 48% opština na Kosovu primenjuje sistem kućnog kompostiranja, odvajanja i grupisanja otpada u skladu sa svojstvima otpada.¹²³ Takođe, broj divljih deponija je smanjen sa 1489 u 2020. na 763 u 2022.¹²⁴

¹¹⁵ Kancelarija regulatora energetike, Godišnji izveštaj 2022, dostupan: <https://shorturl.at/ezST4>

¹¹⁶ Evropska banka za obnovu i razvoj, Bajgora Wind Project, dostupno na: <https://shorturl.at/ahjyT>

¹¹⁷ Niras, Lista podataka o projektu "Tranzicija sa grejanja na fosilna goriva na kombinovano grejanje i energiju na biomasu u Đakovici", dostupno na: <https://shorturl.at/orFGZ>

¹¹⁸ KfV, Informacije o: Projektu centralnog grejanja Kosova, dostupno na: pë Projektin: Projektin i Ngrohjes Qendrore të Kosovës, dostupno na: <https://shorturl.at/zBGQS>

¹¹⁹ Investicioni okvir na Zapadnom Balkanu, Brošura o glavnim investicijama Odobrena od strane PEI za 2020- 2023, dostupno na: <https://bit.ly/3N98R0F>

¹²⁰ Isto

¹²¹ Evropski parlament (2023), Cirkularna ekonomija: definicija, značaj i koristi, dostupno na: <https://rb.gy/ow6ed0>

¹²² Ministarstvo za životnu sredinu, prostorno planiranje i infrastrukturu (2023), Cirkularni putokaz privrede Kosova, dostupno na: <https://bit.ly/4a14m23>

¹²³ Isto, 14

¹²⁴ Isto, 14

Stvaranje Nacionalnog međuministarskog saveta za klimatske promene ima za cilj da nastavi da podržava takve napore. Više pažnje treba posvetiti jednom od ciljeva ovog saveta, a to je potreba da se podrži razvoj projekata i predloga međunarodnim finansijskim institucijama (IFN) u oblasti cirkularne ekonomije i klimatskih promena.

Najnoviji projekti koje finansira EK i MFI na Kosovu, u oblasti kružnog upravljanja, od kojih bi Kosovo moglo imati koristi, ako je pripremio projekte na odgovarajući način, su:

i. Plan upravljanja građevinskim i renovacionim otpadom za Kosovo, koji je podržan sa dva granta IOZB-a i EBRD-a (spoljni grant), u iznosu od 512.000 evra, ima za cilj da reši pitanje nelegalnog odlaganja građevinskog otpada i otpada od rušenja. Pored građevinskog otpada, razgovara se i o mogućnosti razgradnje elektrane Kosovo A, što bi stvorilo veliku količinu građevinskog otpada i otpada od rušenja. Kao takav, ovaj projekat ima za cilj da bolje planira i unapredi neusluge kada je u pitanju sakupljanje, sortiranje, prerada, ponovna upotreba, reciklaža i tretman/odlaganje ovog otpada za oko 1.700.000 stanovnika Kosova, kao i smanjenje broja divljih deponija širom zemlje¹²⁵.

ii. Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u Mitrovici i Gnjilanu i proširenje kanalizacione mreže imaju za cilj da podrže Kosovo u rešavanju problema zagađenja vode usled neprečišćene kanalizacije i neselektivnog odlaganja čvrstog otpada. Grant IOZB, materijalizovan u vidu tehničke pomoći, prvobitno je bio fokusiran na studije izvodljivosti postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, a kasnije na podršku implementacije Jedinice za implementaciju projekta u Mitrovici Gnjilan, uključujući zrelost projekta, pripremu konkursne dokumentacije i uputstva za celokupnu realizaciju projekta. Ukupna vrednost projekta je 57 miliona evra, uključujući kredite EBRD i EBI¹²⁶.

iii. Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda na Kosovu nastavljaju da se bave pitanjem zagađenja vode, usled direktnog ispuštanja neobrađene kanalizacije i neselektivnog odlaganja čvrstog otpada, čineći vodu neupotrebljivom za snabdevanje, au nekim slučajevima čak i za navodnjavanje. Podržan uglavnom od strane KfV grantova, FZP-a i eksternih grantova, projekat je u pripremi i procenjen je na ukupno 147 miliona evra¹²⁷.

Poljoprivreda je i dalje važna ekonomska aktivnost, koja doprinosi ukupnom BDP-u sa 6,9%. zemlje 2021.¹²⁸ god

.Međutim, kada je reč o akcijama predviđenim u okviru ZAZB, Kosovo nije mnogo napredovalo. Nacionalni program za poljoprivredu i strateški razvoj 2023-2027. ima za cilj dalje usaglašavanje svojih prioriteta i ciljeva sa akquis-em EK, a nedavno sa ciljevima ZAZB¹²⁹.

Međutim, Izveštaj EK o Kosovu za 2023. godinu ocenjuje Kosovo na određenom nivou pripreme u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, sa najhitnijim pitanja zaustavljanja gubitka poljoprivrednog zemljišta i preduzimanja efikasnih aktivnosti ka organskoj poljoprivredi¹³⁰. Štaviše, u Izveštaju o sprovođenju Zelene agende za 2022. godinu se navodi da je sektor u celini u ranoj fazi razvoja¹³¹. Ostvaren je određeni napredak u razvoju sistema kontrole sledljivosti hrane, kao i u stvaranju IT infrastrukture- i za bezbednost hrane. Urgentno pitanje ostaje obezbeđivanje resursa za efikasan rad razvijenih sistema. novembra 2023. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja objavilo je Nacionalni organski akcioni plan 2023-2026.Šumarstvo i ruralni razvoj. Kao novi dokument, postavlja ambicioznu viziju: „Organska proizvodnja koja dobro funkcioniše u relevantnom i rastućem području koje snabdeva lokalno tržište i izvozi po atraktivnim proizvodnim cenama i zadovoljava potražnju potrošača. Tržište ima odgovarajuće okvirne uslove i pruža usluge podrške za dalji rast i razvoj kvaliteta¹³².

S obzirom na trenutnu situaciju, posebno kada su u pitanju kapaciteti za predstavljanje takve vizije, neophodno je da se Vlada pozabavi niskim nivoom tehničkih kapaciteta ustanove, koji se odnose na ovu temu i kapacitete organskih operatera, nosivost imajući u vidu veliki broj malih farmi na Kosovu, nedostatak primene savremene tehnologije, nedostatak terenskih istraživanja itd. Ne postoje konkretni projekti pokrenuti u okviru EIP-Akademije u poljoprivredi, što otežava Kosovu da ostvari viziju, već ciljevi postavljeni u Zelenoj agendi za Zapadni Balkan.

¹²⁵ Investicioni okvir Zapadnog Balkana, Informacije o projektu: Plan upravljanja otpadom od rušenja za Kosovo, dostupno na: <https://bit.ly/46DGqPl>

¹²⁶ Investicioni okvir na Zapadnom Balkanu, informacije o projektu: Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u Mitrovici i Gnjilanu i Proširenje i rehabilitacija kanalizacione mreže,dostupno na: <https://bit.ly/47E00Qa>

¹²⁷ Investicioni okvir Zapadnog Balkana, Informacije o projektu: Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda na Kosovu, dostupno na: <https://www.wbif.eu/project-detail/PRJ-KOS-ENV-002>

¹²⁸ Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (2022), Zeleni izveštaj 2022, dostupno na:<https://bit.ly/3T0o6Nl>

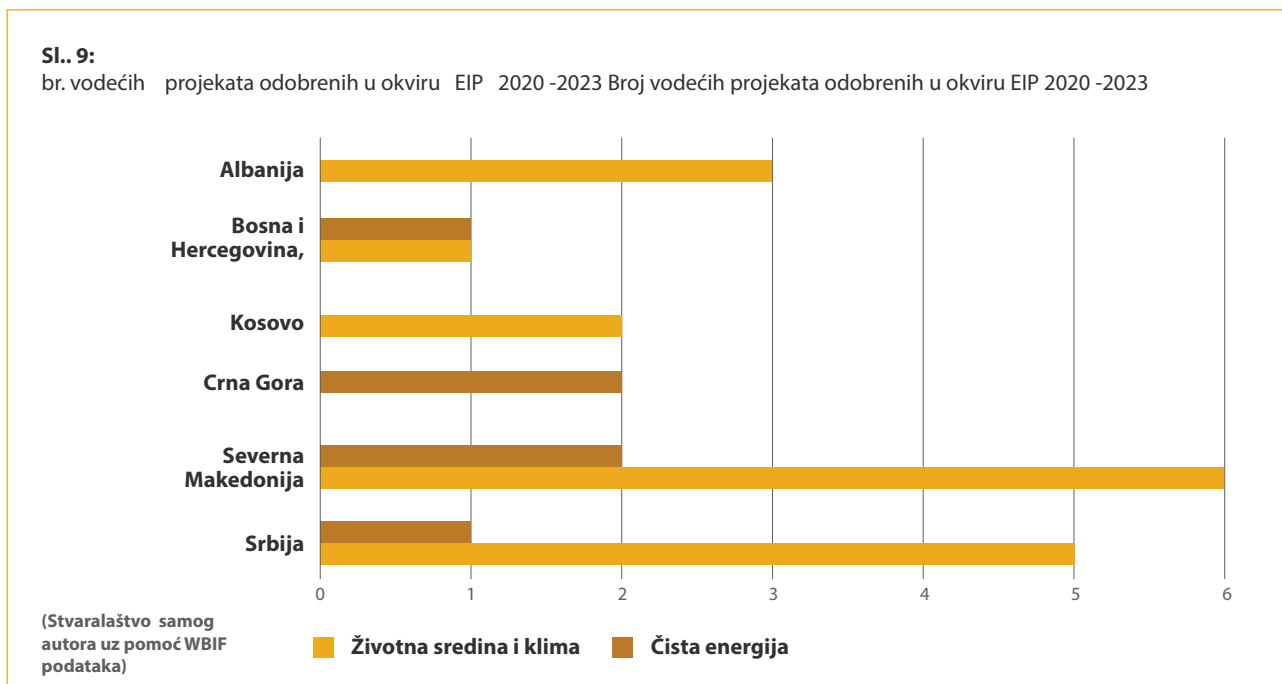
¹²⁹ Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (2023), Nacionalni program za poljoprivredu i ruralni razvoj 2023 - 2027, dostupno na: <https://bit.ly/3uDPTmd>

¹³⁰ Isto, 14

¹³¹ Savet za regionalnu saradnju, Izveštaj o implementaciji ZAPB 2022, dostupno na: <https://bit.ly/3RntAAo>

¹³² Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (2023), Nacionalni organski akcioni plan Republike Kosovo 2023 - 2026, dostupno na: <https://rb.gy/uas4k1>

Koji su trenutni izazovi prelaska na zelenu ekonomiju sa aktuelnom Agendom?

Slično drugim vodećim projektima EIP-a, implementacija ZAZB-a trpi mnoge izazove, bez obzira na to što je u posljednje tri godine zabilježen veći napredak. U sprovođenju zelene agende, Kosovo se suočava sa mnogim poteškoćama. Glavna prepreka je nedostatak finansijskih sredstava, što sprečava državu da investira u infrastrukturu i tehnologije potrebne za ispunjavanje ciljeva Zelene agende. Zbog mnogih faktora, uključujući stav država članica o nezavisnosti Kosova, Kosovo trenutno nema pristup sredstvima Instrumenta za pretprijetnu pomoć za ruralni razvoj (IPPRZ) ili pomoći EC-a za ruralnom razvoju. Ovo dalje ograničava kapacitet Kosova da modernizuje poljoprivredne prakse, zatim unapredi ruralnu infrastrukturu i poveća ukupnu održivost sopstvene poljoprivredne industrije.

Gornji grafikon je veoma složen kada je u pitanju analiza položaja Kosova. Napomenuto je u prethodnim odeljcima, karakteriše se sličan model sa vrlo malo projekata. i ovaj sektor. Metodološko unapređenje IPPRZ projekata je otežano nedostatkom horizontalnog akcionog plana, koji okuplja različite sektore kako bi se osiguralo da je uticaj održiv, a ne zasnovan na projektu. Tokom različitih faza projekta, oslanjanje na eksternu pomoć rezultat je nedovoljnih unutrašnjih resursa i nedostatka stručnosti osoblja specifičnog za sektor. Kosovo je u poziciji u kojoj su mu

potrebni grantovi za tehničku pomoć da bi dalje dobijao grantove za pripremu projekta.

Složenost scenarija se povećava više od potrebe za spoljnom pomoći i ekspertizom za efektivnu implementaciju projekta. To čini Kosovo manje privlačnim za direktne strane investicije i smanjuje poverenje spoljnih donatora. Tokom 2023. godine Ministarstvo privrede je najavilo da će biti otvorene dve aukcije; aukcija solarne energije¹³³ i aukcija energije vetra¹³⁴, kao sredstvo za privlačenje novih investicija u obnovljive izvore. Solarna aukcija je napredovala sa pokretanjem i prijemom ponuda, međutim, rok je do sada tri puta odlagan (prvobitni rok je bio 18. avgust, kasnije pomeren na 16. oktobar i konačno pomeren na 31. januar 2024). Pomenuto je nekoliko mogućih faktora u vezi sa promenama tokom vremena, među kojima su nedostatak adekvatne pripreme tenderske dokumentacije, slaba zainteresovanost investitora, nedovoljna promocija projekta u okviru ovog ekosistema itd.

Kao rezultat toga, kada se takvi faktori i izazovi grupišu između sektora i glavnih projekata, zemlja ostaje iza svojih suseda u regionu u tekućim procesima konvergencije i harmonizacije sa EZ. Rješavanje ovih pitanja je ključno za samodovoljnost Kosova i uspješnu implementaciju ZAZB-a, među ostalim inicijativama koje finansira EU.

¹³³ Igor Todorović (2023), Kosovska solarna aukcija privukla interesovanje preko 140 kompanija, Balkan Green Energi Nevs, dostupno na (poslednji pristup: 29. novembra 2023): <https://rb.gy/sziszsk>

¹³⁴ Igor Todorović (2023), Kosovo održava svoju prvu aukciju energije vetra 2024, Balkan Green Energi Nevs, dostupno na (poslednji pristup: 29. novembar 2023): <https://rb.gy/5qz99y>

Kako možemo da bolje radimo da budemo u zelenilu?

Preorijentacija prioriteta u regionu, koji je imao poteškoća da se oporavi od sukoba, uzurpacije države i političke nestabilnosti, spor je i težak proces. Biti „zelen“ znači promeniti način na koji vlade rade, kreiraju politiku, kupuju/troše, izvršavaju i procenjuju projekte i način na koji komuniciraju sa svojim građanima i ulogu koju obe strane igraju u ovom procesu. U pripremi Plana rasta potrebno je voditi računa o višestranom pristupu svim ovim pitanjima sa kojima se zemlja suočava. Nacionalne strategije vrlo lako završe u ćorsokaku, ako nema konkretnih akcija sa svim uključenim akterima. Odgovarajuće institucije, koje su odgovorne za prevođenje ovih nacionalnih strategija, treba da daju prioritet čestim koordinacionim akcijama u ovom sektoru, zbog dinamike i kontinuiranih dešavanja na regionalnom i međunarodnom nivou. Tokom godina beležimo veoma nisko učešće opština.

Tokom razvoja i konsultacija ovih projekata. Promena, u punom smislu te reči, počinje na lokalnom nivou; efikasna potrošnja energije, pravilno upravljanje otpadom, davanje većeg značaja poljoprivredi, merljiviji su i dostupniji kada se takvi procesi decentralizuju. Opštine su prvi kontakt građana sa vladom, što dodatno jača osećaj vlasništva i jača uticaj zelenih inicijativa na terenu. Trenutno je Kosovo veoma oštećeno nedostatkom specifičnih kapaciteta u sektorima. Davanje prioriteta ulaganjima u ljudske resurse za specifične sektore je od suštinskog značaja kako bi se osiguralo da se Kosovo manje oslanja na ekspertizu spoljne pomoći i podstiče samodovoljnost u upravljanju zelenim projektima. Ovo takođe objašnjava zašto životni ciklus ovih projekata nije pravilno meren i evaluiran. Ne postoji kapacitet za prikupljanje pouzdanih i ažurnih podataka. Ako se ovome doda i nedostatak volje za čestim izveštavanjem, što dovodi do dalje degradacije situacije. Formulisanje konkretnih politika je od suštinskog značaja.

Integracija zelenih kriterijuma u građevinske dozvole i evaluaciju projekta osigurava da ekološka održivost nije samo na papiru, već merljiv rezultat, koji doprinosi boljem planiranju prostora, odgovornijoj izgradnji i ekološki prihvatljivijim zgradama. Štaviše, prioritet kriterijuma prakse zelenih nabavki je snažan podsticaj tržištu. Ovo podstiče više ekološki odgovorne prakse prema životnoj sredini od strane preduzeća, podržava održivu tranziciju tržišta i podstiče odgovornost prema životnoj sredini.

Razgovaramo o nekim od najnovijih tema u oblasti inovacija i tehnologije. Ulaganje u diplomatiju, jačanje diplomatskih veza sa drugim državama, razmena stručnosti i učešće u zajedničkim vežbama u ovakvim oblastima je jeftiniji način za rešavanje ovih veoma skupih inicijativa. Ovo Kosovu daje podršku koja mu je potrebna da prevaziđe izazove i ubrza napredak na svom zelenom planu. Takve inicijative bi takođe mogle pomoći Kosovu da deblokira više finansijskih instrumenata, npr. da potencijalno bude deo IPPRZ-a, koji bi obezbedio pristup različitim mehanizmima koji bi pomogli Kosovu da iskoristi svoj poljoprivredni potencijal.

Zaključci

Cilj ovog rada je bio da analizira BP dalje od političkih razgovora, fokusirajući se na neke od najvažnijih sektora važnih za Kosovo i kako može imati više koristi od ovih tekućih inicijativa. Nažalost, odvajanje politike posebno od sektorske politike ostaje izazov, ako ne čak i ako sporazum ne počne kao politički, njegova implementacija postaje takva ili obrnuto. „Slon usobi“ ostaje ograničeno državljanstvo Kosova u očima država članica, nepriznavanje od strane dve zemlje regiona, kao i sporost u procesu širenja. Praćenje napretka zemalja bez prethodnog otvaranja poglavlja o članstvu drži region u ovom stalnom ciklusu čekanja na nove investicione pakete, ali ne znajući kada će doći prava nagrada. Ovo protivljenje EK takođe izaziva sumnju u iskrenost procesa proširenja i šta region zapravo može da očekuje.

Devet godina od prvog samita, BP je najbliža stvar koju region ima integraciji u EU. Regionalno, kao i pre devet godina, razvio se u atraktivan region za investicije i svakim danom postaje sve povezaniji. Međutim, unutrašnji prekid veze ostaje. Kosovo konkretno još uvek nije u poziciji da zahteva više od procesa članstva uprkos svojim naporima. Međunarodni izveštaji ocenjuju napore Kosova za demokratiju, ljudska prava, vladavinu prava, borbu protiv korupcije i reforme, dok Izveštaj EK za 2023. ističe slabe napore ili nedostatak pripremljenosti u ovim osnovnim oblastima. Osim toga, restriktivne mere prema Kosovu pokazuju negativnu sliku o zemlji koja pokušava da održi svoju poziciju i odbrani svoju državnost.

Ima još mnogo toga da se uradi na svim frontovima u okviru tri analizirana sektora. Potvrđivanje prisustva pakta u regionalnoj saradnji ostaje od suštinskog značaja za Kosovo. Jačanje njene uloge u regionalnim politikama i inicijativama je imperativ za razvoj zemlje. Kosovo ima priliku da krene napred sa novim idejama unutar BP i vrati

značaj bilateralnim pitanjima, čineći to centralnom diskusijom u BP. Povećanje napora u razvoju projekta jača napore Kosova za značajnije prisustvo i ulogu u regionalnoj saradnji. Ulaganje u domaće kapacitete omogućava da investicije ostanu u regionu, a posebno Kosovo da cveta od njihovog uticaja. Trenutno, prisustvo kompanija iz EZ čini da se sve ove investicije vrate na tržište EZ, a ne u region.

Konstantna kašnjenja infrastrukturnih projekata, nedostatak transparentnosti i odgovornosti u fazi implementacije, i što je najvažnije, unapređenje bilateralnih i regionalnih odnosa biće od ključnog značaja za korist od novog plana rasta. Region ulazi u novu fazu u kojoj princip „sveobuhvatnosti“ više neće kočiti napredak regiona u celini. To je prilika za one koji znaju i žele da se pridruže ovoj inicijativi, ali neće čekati one koji ne žele da sarađuju i idu dalje.

Kosovo je još uvek nedovoljno zastupljeno u regionalnim organizacijama. Nijedno sedište ili pozicija koja donosi odluke regionalne organizacije se ne nalazi na Kosovu i nije predstavljena od strane građana Kosova. To dovodi do nedovoljne zastupljenosti Kosova u važnim regionalnim politikama koje ove organizacije kreiraju. Na regionalnom nivou, najnoviji slučaj zemalja istočnog bloka koje su ubrzale svaku birokratsku proceduru, zašto je regionu ZB trebalo 20 godina, u mnogome potvrđuje da proces pristupanja se uglavnom zasniva na političkoj volji i geopolitičkoj situaciji, a ne na tehničkoj pripremi zemalja. Dvostruki standardi EK u tom pogledu se ne posmatraju pozitivno i doprinose nezadovoljstvu opšte populacije u regionu.

**Kosovo u Berlinskom
procesu: Rešavanje
neizvesnosti i iskorišćavanje
mogućnosti**

Kosovo u Berlinskom procesu:
Rešavanje neizvesnosti i iskorišćavanje mogućnosti